This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

КИРИЛО СТУДИНЬСКИЙ.

Літературні замітки.

ЛЬВІВ
НАКЛАДОМ А. ХОЙНАЦКОГО.
З друкарні В. А. Шийковского.
1901.

від автора К. Ст

Studyn'skyĭ, K.

КИРИЛО СТУДИНЬСКИЙ.

Літературні замітки.

ЛЬВІВ 1901.
НАКЛАДОМ А. ХОЙНАЦКОГО.
З друкарні В. А. Щийковского.

12171

PG 3905
S8

КОЗАЦТВО і ГАЙДАМАЧЧИНА

в »Енеїдї« Котляревского.

I.

В р. 1764. знесла цариця Катерина II. Гетьманщину, а в р. 1775. довершено послїдного насилля на українськім козацтві, — зруйновано Запорожску Січ.

Не однаково віднїс ся до тих обох подій український нарід. Проф. Драгоманов замічає, що про знесенє Гетьманщини не зісталось на Українї нї одної піснї, з чого видно, що нїхто з простих людий не подумав за нею жалувати. Причиною сеї байдужности до знесеня Гетьманщини було те, що в Гетьманщинї »поспільство« або »чернь« вже давно стратило прихильність до козацкої старшини, що з першу позахоплювала собі землю, а опісля стала повертатись в панів, а простих людий обертати в підданих. Між українською »чернию« а старшиною почала ся вже борба в р. 1663., про яку згадує одна з найлїпших українських пісень, розказуючи, як Запорожець Андибер побив в шинку »дуків-сріблянників«, старшину, полковників і наказував їм:

Ей, ви дуки, ви дуки!
За вами всї луги і луки,
Нїгде нашому брату, козаку-нетязї стати
І коня попасти.

В XVIII. віці Гетьманщина з козацкою службою стала вже повертатись в панщину. В одній пісні з часів кінця Гетьманщини козак, післаний на службу, так жалить ся:

Ой горе, біда, — не Гетьманщина!
Надокучила вже вража панщина.[1])

Зовсім инакше згадує український нарід про зруйноване Запорожскої Січи. Жаль про руїну Січи розійшовсь по всій Україні, так широко, що про неї маємо більше сімдесяти пісень, записаних в ріжних країнах від Дунаю до Дону. Навіть в Галичині, що вже сто літ перед тим відорвана була від Січи і котра в часи єї руїни була вже під Австриєю, сьпівають пісню, в якій видно, хоч глуху, чутку про руїну милого всьому українському народови вільного гнїзда славних Запорожців. Вольности Запорожскої Січи були місцем, куди втікав нарід від кріпацтва, що заводилось вже на Гетьманщині руками козацкої старшини і царского уряду. Заведенє кріпацтва в Гетьманщині в р. 1783—6 було би річию неможливою, коли-б на Запорожских землях лишила ся хрестяньска воля під захистом Січи.[2]) Тим то висьпівав нарід свій тяжкий жаль за Січию в людових піснях.

Як віднїс ся Котляревский до Гетьманщини і Запорожя та о скілько замітний тут вплив людових пісень? Се питанє хочемо розсьвітлити.

---

[1]) М. Драгоманов: Нові українські пісні про громадскі справи (1764—1880). Женеве. 1881. стр. 14—15.

[2]) Тамже. стр. 19—20.

На перший погляд видає ся, що творець »Енеїди«, іменно що-до Гетьманщини, відступив значно від народних пісень. Котляревский обняв однаковою симпатиєю Гетьманщину і Запорожску Січ. Коли однак приглянемо ся близше »Енеїді« Котляревского, то пересьвідчимо ся, що ріжниці тут ніякої нема. Український нарід не жалував за Гетьманщиною, а мимо сего осьпівував славу і подвиги поодиноких гетьманів, чи їх подвижників. Сей самий мотив: апотеоза слави Гетьманщини — виступає різко в »Енеїді« Котляревского. У поета козацтво гетьманске і запорожске становить немов-би одну цілість, бо він сьпіває нам про єго лицарскі подвиги, в яких одна і друга сторона протягом віків брала однакову участь.

Описуючи приготованя Латинців, що задумали розбити Троянців, поет дає нам образ війск козацких. Котляревский розказує, що бояри розіслали маніфест по всїх повітах:

Щоб війско йшло під хоругов;
Щоб голови всї обголяли,
Чуприни довгі оставляли,
А ус в півлокоть би тирчав.

Зібране війско розділяють Латинцї по козацкому звичаю на сотнї[1]) і полки:

---

[1]) Козацкі сотнї бачимо також в Аркадских полках:

Тут скілько сотень одлїчили
Аркадских жвавих парубків
І в ратники їх назначили;
Дали їм в сотники панів,
Дали значки їм з хоругвою,
Бунчук і бубни з булавою,
Списів, мушкетів, палашів...

Полковників понаставляли,
Дали патенти сотникам,
По городам всяк полк назвав ся,
По шапці всякий розличав ся,
Вписали війско під ранжир;
Пошили сині всім жупани,
На спід же білії каптани,
Щоб був козак, а не мугир.

Не бояри Латинців, а козацка старшина веде латиньскі полки до присяги:

На конях сотники финтили,
Хорунжі усики крутили,
Кабаку нюхав асаул;
Урядники з атаманами
Новими чванились шапками
І ратник всякий губу дув.

Латиньскі війска нагадують поетови на недавну ще минувшину україньского козацтва, на стрійні козацкі полки, що вибирались в похід на їх славні бої. Поет величає їх:

Так вічной памяти бувало
У нас в Гетьманщині колись,
Так просто війско шиковалось,
Не знавши, стій, не шевелись;
Так славнії полки козацкі,
Лубеньский, Гадяцкий, Полтавский
В шапках, було, як мак цьвітуть,
Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе списи наставлять,
То мов мітлою все метуть.

И. Онишкевич: »Руска бібліотека« Т. І. Львів 1877. пісня V. стр. 47. — Трояньскі війска називає поет »козацтвом-лицарями«, то знов прирівнує їх з Запорожским »кошем«. В полках війск, осьпівуваних Котляревским, бачимо »осаулів«, »атаманів«, »обозних ґенеральних« (Порівнай: Тамже стр. 65, 45, 42, 57).

Коли зруйновано Запорожску Січ, Котляревский був тоді вже семилїтним хлопцем. Можна догадуватись, що поет в своїх дитячих лїтах бачив Запорожців, чи то в більших чи в меньших віддїлах. До народних оповідань про гетьманів і козаків, до людових пісень, що славили козацких ґетьманів і ватажків, до численних хронїк про козацкі війни XVII. і XVIII в., до рукописних віршів і драматичних творів, в яких величано гетьманів і козацтво, Котляревскому в більшій або меньшій мірі звісних, так як звісні они були всїм більше просьвіченим Українцям XVIII. віку,—могли прибути ще і вражіня з дитячих лїт і додати красок до загального образу козацтва в »Енеїдї«. Між війском Латинців бачив Котляревский не лише полки, що нагадують єму гетьманців. Він видить тут також чубатих Запорожців:

Було тут війско волонтирі,
То всяких юрбиця людий,
Мов Запорожці, чуприндирі,
Що їх не втне і Асмодей..

Се запорожске війско, хоть може не так правильне, як гетьманскі полки, хоч

. . . . . і не гарне,
Як кажуть то, нереґулярне
Та до війни сами злий гад. [1])

Запорожців з'ображає поет так, як про них розказують народні пісні та оповіданя. Останні бачуть в Запорожцях великих силачів, так що від

---

[1]) Тамже. стр. 39. пісня IV.

їх віддиху ворог утїкає, або падає на землю[1]), то знов людий, що знають випити [2]), або яких обовязком є, уміти красти, розуміє ся, не в дома [3]). Погляд сей на Запорожцїв, як вже замітив Драгоманов, невірний, хоть переняли єго також деякі »прихильні начальству та панству письменні люди«[4]). Сей погляд на Запорожцїв і Запорожє бачимо також в »Енеїдї« Котляревского. Віддаючи похвалу хоробрости Запорожцїв (они »до війни самий злий гад«), рівночасно пише про них поет:

Чи вкрасти що, язик достати,
Кого живцем, чи обідрати,
Нї сто не вздержить їх армат.[5])

---

[1]) Кулишъ: »Записки о южной Руси«. Т. I. стр. 141 і 163.

[2]) Тамже: стр. 165.

[3]) Тамже: стр. 159. »Такий то народ був! як не краде Запорожець, то й кажуть йому: »Доки, ти вражий сину, будеш лежати? І чарки горілки нї-за-що випить!« Наш родич, Яцько був у Запорожцях; то було розказує: »Пішли ми, каже, аж за Бог-ріку, над Тилигул, коний красти. Глянем, аж такий табун коний ходить! От я прилїз, аж Нагаєць вартовий ходить! Я як сунув його списом! а він був у панцирі, то спис так і закорчив ся. Він як схопитця та до мене! то якби не було ножа, зарізав би вражий син. А то як я черкну його ножем по горлу, то він так і поваливсь«.

[4]) Драгоманов: Op. cit стр. 19. характеризує в сей спосіб Запорожє: »З апорожя було для Українцїв зовсїм не тим місцем, де-б можна було лежати боком, пити горілку та драпіжничати, але місцем, де люди жили на своїй волї і господарювали вільно, на громадскій землї і водї, ловлячи рибу, а також пасучи скот, а в останні часи і хлїб орючи«.

[5]) Онишкевич: »Руска бібліотека« Т. I. стр. 40. пісня IV.

В иньшім місци Юпітер кличе в гніві до богинь:

Пішлю вас в Запорожску Січ!
Там ваших каверз не вважають,
Жінок там на тютюн міняють,
В день пяні сплять, а крадуть в ніч.[1])

З гетьманів згадує нам поет одного з найбільших козацких вождів, Сагайдачного. По при гетьмана величає поет Січ і єї кошового, Дорошенка. Так каже Котляревский, що Троянці, пливучи на морю, сьпівали пісеньок:

Козацких, гарних, запорожских,
А які знали, то й московских,
Вигадували бріденьок,
Про Сагайдачного сьпівали
Либонь сьпівали і про Січ... [2])

В иньшім місци »Енеїди« читаємо, як на поміч Турнови спішать королї з князями, а поміж ними:

Цекул, Пренестский коваленко,
В Латію з військом также пхавсь.
Так Сагайдачний з Дорошенком
Козацким військом величавсь.
Один з бунчуком перед ратю,
Позаді другий пяну братю
Доньским нагаєм підганяв.
Рядочком їхали гарненько,
З люльок тютюн тягли смачненько,
А хто на конику куняв...[3])

Нема найменьшого сумнїву, що і сей послїдний образ є відгомоном української, народної пісні. Нарід сьпіває про Сагайдачного:

---

[1]) Тамже. стр. 58. пісня VI.
[2]) Тамже. стр. 16. пісня III.
[3]) Тамже. стр. 42. пісня IV.

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть.

Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде Запорожске
Хорошенько.

По середині пан Хорунжий,
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильний і дужий.

А по заду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн і люльку
Необачний.[1])

Образ, осьпіваний в народній пісні, послужив Котляревскому темою до пародиї, коли поет додав, що один з вождів козацтва їхав тому по заду, щоби підганяти пяну братию доньским нагаєм.

Троянці, пливучи по морю, сьпівають не лише про сьвітлі часи з житя козацтва, але і про нещасну для Мазепи битву під Полтавою, а вкінци і про події, що довершувались в рік знесеня Гетьманщини, або й по зруйнованю Запорожскої Січи. Троянці »кургикали пісеньок:

Як в пікінєри набірали[2]),
Як мандровав козак всю ніч;

---

[1]) Измаилъ Срезневскій: »Запорожская Старина«. Ч. І. Харків 1833. стр. 58—9.

[2]) Завдяки проєктови ґен. Мельгунова, рішено дня 20. марта 1764. р. утворити на полудневій границї Геть-

Полтавску славили Шведчину
І неня як свою дитину
З двора провадила в поход;
Як під Бендерю воювали,
Без галушок, як помірали,
Колись, як був голодний год.[1])

Послїдні верші, як каже проф. Дашкевич, вказують, правдоподібно, на козацкі оповіданя про невигоди, які доводилось переносити козацтву, коли оно бороло ся на боєвищах враз з російскою армією. Одно з таких оповідань про »Очаківску біду« записав Кулїш в на пів розваленім Мотрениньскім монастири від бідного єго настоятеля в р. 1843 зі слів якогось полковника Перепелиці.[2]) До тих послїдних часів, як спра-

---

манщини з областий Нової Сербиї окрему »новоросийску« ґубернїю, що мала бути охороною російского царства против Криму. Населеню нової ґубернії обіцяно широкі полекші і вольности, а для охорони краю від неспокійних сусїдів поручено Мельгунови з'орґанїзувати два гузарскі і три пікінєрскі полки. В пікінєрів набирано козацтво без відомости гетьмана. Репрезентантів висшого козацтва іменовано ротмістрами, поручниками і т. п. часто против їх волї, дорогою погроз і насилля. Так сасамо вербовано в пікінєрів низше козацтво, як про се сьвідчать численні акти. Д. Миллеръ: »Пикинерія«. Кіевск. Старина 1899. р. том 67. стр. 301—322. В пікінєрів набирано також козаків в р. 1775., коли цариці треба їх було для війни з Турками. Драгоманов: Нові українські піснї... стр. 17.

[1]) Онишкевич: »Руска бібліотека«. Ч. І. стр. 16. пісня III.

[2]) Дашкевичъ: «Отзывъ о сочиненіи Петрова...» СПБ. 1888. стр. 64 і Кулишъ: «Записки о южной Руси». Т. І. стр. 289.

ведливо зазначує проф. Дашкевич, поет немовби переносить Енея. Еней і єго дружина — се не тілько »ватага пройдисьвіта«, як висказав ся Шевченко; але се немовби козацтво, що бродило по сьвіті, по зруйнованю Січи.[1])

Доси бачили ми, що в апотеозі слави Гетьманщини і в з'ображеню Запорожців поет не ріжнить ся зовсім від народних пісень. Розходить ся однак ще о се, чи поет не бачив, яку тяжку кривду заподіяла Гетьманщина українському козацтву і »черни«, коли загарбала в свої руки землю і вводила панщину?

По моїй гадці, поет, що з горячим співчутєм обіймав простий, покривджений народ, дав нам при величаню Гетьманщини також легкий натяк на кривди, які висша, козацка старшина нанесла народови. Коли мати Енея, Венера, пішла жалитись Юпітрови, що Юнона єї синови, якого поет величає »хлопцем, хоч куди козаком«[2]), то знов »кошовим«[3]), то »гетьманом«[4]), не дає жити на сьвіті, Юпітер з відтїнию ніжної сатири відповідає:

---

[1]) Дашкевичъ: Малорусскія и другія бурлескныя Энеиды». Кіевск. Старина р. 1898. том 62. стр. 182.

[2]) Онишкевич: «Руска библїотека» Т. І. стр. 1.

[3]) Тамже. стр. 45. пісня V. Еней говорить про себе Евандрови:

«Я кошовий Еней Троянець,
Скитаюсь по миру мов ланець,
По всім товчу ся берегам».

[4]) Тамже. стр. 47. пісня V. Евандр каже до свої війск:

«За його бийтесь, умирайте,
Енеєвих врагів карайте,
Еней мій сват, — а ваш гетьман.«

Ох доню, ти моя голубка!
Я вправді твердий так, як дуб.
Еней збудує сильне царство
І заведе своє там панство;
Не малий буде він панок.
На панщину ввесь сьвіт погонить...

В послїдних словах находимо відповідь на поставлене в горі питанє. Еней, »козак«, »кошовий«, »гетьман« буде не малим паном, таким, якими були українські гетьмани, хоть се »панство« поведе за собою панщину.

На вступі згадали ми, що український люд віднїс ся з великим жалем до зруйнованя Запорожскої Сїчи. Тут додамо, що в українських піснях пробиває ся не лишень жаль, але видний також протест против насилля російскої цариці, а побіч того вказане значінє козацтва для самої Росиї. Так читаємо в українській пісні:

Ой підемо на столицю,
Прохати царицю;
Отдай землї запорожскі
По прежню границю«.
А цариця, вража мати
Напуст напустила,
Вона в Сїчи Запорожця
Та й занапастила.
Ой Боже-ж наш, Боже,
Поможи нам з неба!
Колись буде Запорожця
І цариці треба.[1])

---

[1]) Драгоманов: Op. cit. стр. 18. Пісня не помилилась в віщованю. По зруйнованю Запорожскої Сїчи звелено козакам повернутись в селян, або вийти в ті місця, звідки хто був. Майже пять тисяч козаків успіло

Чи не найдемо чогось подібного в »Енеїді« Котляревского?

Жаль за Січию висловлює поет у всїх тих уступах, де сьпіває про Запороже і єго славу.

На протест против цариці Котляревского не стати. Українські осьвічені верстви скоро помирились з тим положенєм, в якім найшлась Україна при кінци XVIII. віку. У Котляревского не викликує нїяких сумних споминів бій під Полтавою, де рішилась остаточно доля козацтва і України. Котляревский бере навіть сторону сеї частини козацтва, що виступала з російскими військами против Мазепи, а союзників Мазепи, Шведів, зове »прочварами«:

Було полковник так Лубенский,
Колись к Полтаві полк веде

втечи на човнах вниз по Днїпру до землї, підданої турецкому султанови, а сей дозволив їм оселитись на Дунаю. Кілько разів цариця викликала їх звідси, они не слухали і зіставались там аж до 1828 року. Тимчасом для війни з Турками треба було козаків, і Грицько Потьомкін враз з царицею стали набирати козаків в пікінєрскі полки (1775), а опісля скликати Запорожців у нове військо (1785—7). Се військо назвали скоро Чорноморским (1789) і назначили єму землю між Богом, Днїстром і Чорним морем (1790). Отаманами сего нового війска настановлено старих запорожских старшин і між ними Захарія (Харка) Чепігу (1788), а Потьомкін назвавсь гетьманом козаків катеринославских і чорноморских. В 1791. р. Потьомкін умер, — цариця помирилась з Туреччиною, а в октябрі 1792 р. Харко Чепіга привів їх на Кубань, де військо чорноморске сидить і доси і де єго недавно перемішано з московскими козаками і обернено на військо кубаньске. Тамже стр. 17.

Під земляні Полтавскі вали
(Де Шведи голови поклали)
Полтаву матушку спасать...
Пропали Шведи тут прочвари,
Пропав і вал... [1])

Поета не стати на протест, бо він з пересьвідчепя монархіст, коли кличе до Латинців, що не хотять послухати свого короля:

Вельможі! хто царя не слуха,
Таким обрізать ніс і уха
І в руки всїх отдать катам. [2])

Однак так само, як народна пісня, розуміє Котляревский значінє козацтва для російскої держави. Він вказує, які користи могла-б мати Росия з гетьманьских і запорожских полків. Тим то у Котляревского гетьманскі полки:

Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе списи наставлять,
То мов мітлою все метуть. [3])

Тому також у поета війско Запорожске:

Воно так бачиш, хоч негарне,
Як кажуть то нереґулярнѐ,
Та до війни самий злий гад. [4])

Що так, а не инакше треба розуміти сї уступи, на се вказують поміж иньшим прихильні

---

[1]) Онишкевич: »Руска бібліотека«. Ч. І. стр. 42. пісня IV.

[2]) Тамже. стр. 39. пісня IV. Порівнай також Дашкевича: »Малорусскія и другія бурлескныя Энеиды« стр. 183.

[3]) Онишкевич: »Руска бібліотека«. Ч. 1. стр. 40. пісня IV.

[4]) Тамже. стр. 40. пісня IV.

відносини до козацтва военного ґубернатора України в поч. 30-літ, князя Репніна, котрого Котляревский був любимцем.[1]) Можна також догадуватись, що самим добором теми до »Енеїди« хотів Котляревский звернути увагу Росиї на значінє українського козацтва, що по зруйнованю української Трої, Запорожскої Січи, немов ті Троянці, блукало по чужих землях.

II.

»Сцени убийства і нелюдскости, де-б они не з'являлись, викликують завсігди відразу в усякій хоч трохи цивілїзованій і гуманній людині. Тому й винищенє селянами множества шляхтичів і жидів та нелюдскі кари над селянами з сторони шляхотских судів, що не меньше немилосердно буяли протягом 4 років (після колїївщини) і винищили тисячки жертв, се факти сумні, над якими треба болїти«.

Так пише про найчорнїйші картини з нашої історії, про гайдамаччину, один з сучасних київских істориків, причім висьвітлює нам причини, які довели до сих тяжких подій, що жевріли в р. 1734, роз'ярювали ся в р. 1750, а спалахкотїли страшним, крівавим, відражаючим огнем в р. 1768. Селяньску масу, не вважаючи на довге і сильне противленє, закріпощено, позбавлено землї і всяких, навіть найелєментарнїйших горожаньских прав; крім того дражнено

[1]) Гляди Н. С. »Къ исторіи малороссійскихъ козаковъ, в концѣ XVIII. и въ началѣ XIX. вѣковъ. Кіевск. Стар. 1897 р. і Дашкевича: Op. cit. стр. 182.

єї релїґійною нетолеранциєю. Брак осьвіти довершив решти. При першій лїпшій нагоді вибухає роздражнена маса, а вибух сей задля повного браку горожаньского розвою і гуманної осьвіти виявляє ся в формах дуже нелюдских і крівавих.[1])

Одна з висше поданих причин, закріпощенє народа, була приводом, що українські народні пісні і оповіданя віднесли ся до гайдамаччини і до єї ватажків з великою прихильностию.[2])

Ся причина, (більше чим другі), а побіч неї народні пісні та оповіданя викликали, здаєсь, і те, що в українськім письменьстві деякі письменники взяли сторону гайдамаччини.

Так прим. Метлиньский жалить ся, що гинуть пісні бандуриста, що

Про гетьмана, чи про гайдамаку
Дїд засьпіває, в бандуру заграє,
Плаче бандура, мов оживає:
Жаль візьме дитину, візьме і бурлаку.[3])

---

[1]) Порівнай: Кіевская Старина за р. 1893. кн. I. стр. 163—164. і передмову Грушевского до перекладу студиї Якова Шульгіна »Начерк Колїївщини«, напечатаного в XX. томі »Руської історичної бібліотеки«, Львів 1898. Читай також: Антоновича: »Розвідку про Гайдамаччину«, якої переклад поміщено в XIX. томі »Руської історичної бібліотеки«, Львів 1897.

[2]) Гляди Кулишъ; »Записки о южної Руси«, де зібрано оповіданя про ватажків гайдамаччини, Желїзняка, Неживого, Швачку і т. п., а також Драгоманова: Нові українські пісні... стр. 32 і дальші.

[3]) Амврозий Метлиньский: Думки і пісні. Видав Кирило Студиньский. Львів 1897. в верші »Бандура« стр. 35.

*

В верші п. з. »Козак, гайдамак, чумак« начеркує нам Метлиньский постать гайдамаки:

На своїх двох лїсом йшов гайдамак
Проміж лїщиною
Йшов він з дубиною
З лїсом гукав — з своєю родиною.

Дубино, махай!
Шукай, добувай менї долю!
Кого хоч, моя дубино зачіпай:
В лїсї — в пущах маємо ми свою волю![1])

Свою прихильність до гайдамаччини виявляє поет в вершї »Підземна церква«:

Вже стерпів і козак чимало муки,
Вмірав на палях він і в кайданах...
И попанував в лїсах і по степах...[2])

Шевченко, найбільший поет України, в своїх »Гайдамаках«, в артистичних картинах осьпівує нам кріваві події; однак по при симпатиї для темних і покривджених мас відзиває ся в него гуманне чувство, коли пише в передмові: »Серце болить, а розказувать треба; нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братають ся знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останеть ся на віки од моря і до моря славянская земля«.

Безоглядною симпатиєю обіймає Кулїш »колїївщину« в »українській драмі з останнього

---

[1]) Тамже. стр. 41.
[2]) Тамже. стр. 44.

польского пануваня на Вкраїні« п. зв. »Колії«,[1]) а Марко Вовчок зображує романтичним героєм одного з ватажків гайдамаччини, Кармелюка.[2])

З українських письменників, що осудили гайдамаччину, назвемо Стороженка. В драмі »Гаркуша«, що носить імя одного з провідників гайдамаччини, жінка сотника, влюблена в Гаркушу, дізнавшись, що він не козаком, а гайдамакою, каже до него: »Слухай, що я тобі казати му: Я заприсягалась кохать чесного лицаря, а не розбишаку, харциза. Цураюсь твого кохання, козаче! — я тебе зневажаю!« І зірвавши з шиї намисто, кинула на долївку, почім знов озвалась до Гаркуші: »Покинь твоє харцизтво, покай ся в твоїх тяжких гріхах перед Богом і людьми і будь чесним козаком, лицарем, яким ти менї здавав ся і яким тебе Господь создав; тодї я твоя на віки вічні!... Молю-ж тебе, мій голубе, зроби ся, як був, честним козаком-Січовиком! Теперечки війна: йди битьця з невірними, ратуй своїх братів, а не губи!...«[3])

---

[1]) Она напечатана в альманаху »Хата« за р. 1860. стр. 113—133. Меньче прихильними чертами характеризує Кулїш: »Потомк-ів українського гайдамацтва«.

[2]) Про Кармелюка гляди: Dr. Antoni I. (Ролле) статию п. з. »Opryszek«. Opowieść zdarzeń prawdziwych. (Gawędy z przeszłości. T I 133—238). Сю статию, я якій Кармелюк являєсь звичайним розбишакою, перекладено на російску мову в »Кієвск. Старин-ї« Т. XIV. 1886., март. стр. 495—560. У вступних замітках до перекладу додано деякі подробиці і справлено в дечім погляди автора.

[3]) »Основа« СПБ. 1862. октябр. стр. 26—9. Порівнай: Огоновского: »Исторія литературы рускои«. Ч.

Як дивив ся Котляревский на гайдамаччину? Відповідь на се можемо дати цілком ясну на основі »Енеїди«.

В четвертій пісні »Енеїди« читаємо, що цар Латин, на вістку, що Еней прибув до єго краю і хоче єму зложити поклін, велить готовити пир і прибирати комнати в різні образи:

Ось привезли і мальованя,
Роботи первійших майстрів
Царя Гороха панованя,
Патрети всїх багатирів:
Як Александр цареві Пору
Давав із війском добру хльору;
Чернець Мамая як побив;
Як Муромець Іля гуляє,
Як бє Половців проганяє —
Як Переяслав боронив.

В дальшім рядї на стїнах поміщено також портрет Гаркуші і картину, що зображала нам, »як в Польщі Желїзняк ходив«.[1])

Коли-б ми в »Енеїдї« мали лише се одно місце, в якім находить ся згадка про гайдамаччину, то могли би ми прийти до пересьвідченя, що поет симпатизував, чи одушевляв ся нею, коли портрети єї ватажків велить містити побіч портретів Александра Великого та билинного богатиря Володимирскої епохи, Ілиї Муромця.

III. (1) стр. 471—2. Про історичного Гаркушу гляди статию К. Кошовика: »Семенъ Гаркуша«, Кіевск. Старина. Т. V. 1883. стр. 528—554.

[1]) Онишкевич: »Руска библїотека« Т. I, стр. 34. пісня IV.

Та як-раз сей наш погляд був би хибним. Кілька иньших уступів »Енеїди« противить ся єму рішучо. Котляревский не лише не симпатизував з гайдамаччиною, але осудив єї.

Попробуємо доказати!

В пятій пісні »Енеїди« розказує нам Котляревский, що в таборі Енея стоять на сторожі у головної башти два сердечні товариші, хоробрі та сильні, Низ і Евріяль. Низ шепче в ухо Евріялеви:

А що, як викравшись помалу,
Забрати ся в Рутульский стан?
. . . . . .
То каші наварилиб там;
Тепер вони сплять з перепою,
Ні дригне ні один ногою,
Хоть всім їм горла переріж.
Я думаю туди пустить ся,
Перед Енеєм заслужить ся
І сотню посадить на ніж.

Та Евріяль товариша не пустить самого, хоть Низ толкує єму, що у него жива ще старенька мати »без сил і в бідности, слабая«, для якої він »повинен жити«, бо

Одна оставшись без пріюту
Яку потерпить муку люту,
Таскавшись між чужих людий!...

Про властиву ціль, для якої Низ і Евріяль вибирають ся до табору Рутулців, дізнаємо ся доперва в дальшім уступі. Они хотять передерти ся через ворожий табор, щоби Енея, що перебував в дали від свого війска, звістити про не-

безпечність, яка грозить єго дружині від Турна. Низ і Евріяль йдуть до Юля, просити о дозвіл на довершенє наміру. Перший з них промовляє:

Був на часах я з Евріялом,
Ми пильновали супостат,
Вони вже тепер сплять повалом,
Уже їх огні не горять,
Дорожку знаю я окромну,
В нічну добу, в годину сонну
Прокрастись можна поуз стан
І донести пану Єнею
Як Турн злий з челядю своєю
На нас налазить мов шайтан.
Коли зволяєтесь, — веліте
Нам з Евріялом попитать,
Чкурнем — і поки сонце зійде,
Енея мусим повидать....

Відвага двох молодців викликує подив у Юля і зібраних на нічну нараду військових старшин. Они обнимають Низа і Евріяля, радіють, бо

Якаж одвага в смутне время!
Таж не пропало наше племя!...

Юль годить ся на намір молодців, а в нагороду за відвагу Евріяля обіцює взяли під свій покров єго матір, коли-б єму не довело ся вернути з табору Рутулців.

Оба молодці перебирають ся до табору Рутулців, перебивають сторожу і мордують спячих лицарів. Наситившись видом крови, Низ каже до Евріяля:

Покиньмо кров врагам пускати,
Пора нам відсіль уплїтати!...

Ся страшна картина викликує у поета відразу. Подвиги Низа і Евріяля осьпівує нам поет тими словами:

Як вовк овець смиренних душить,
Коли в кошару завіта,
Курчатам тхір головки сушить,
Без крику мозок висмокта;
Як добре время угодивши
І сїркою хлїб накуривши,
Без крику крадуть слимаки
Гусий, качок, курий, індиків
У Гевалів і Амаликів,
Що роблять часто і дяки,
Так наші сьмілії вояки,
Тут мовча проливали кров.

Се не лицарі, що в боротьбі убивають противників. У Котляревского і Низ і Евріяль — вовки, що дусять смирних овець, тхорі, що висмоктують мозок курятам, злодії, що накуривши хлїв сїркою, крадуть гусий, качок і т. п. Сими порівнанями Котляревский осуджує від себе Низа і Евріяля. Однак з другої сторони умів поет війти в їх положенє. Він розумів, що сих молодців привело сюда не лише самолюбне бажанє, заслужити собі на славу, але також жажда, прислужитись князеви і вітчинї. Коли Низ, перед виходом з табору Енея, толкує Евріялеви, що він матери ради не повинен виставляти свого житя на небезпечність, поет вкладає в уста Евріяля такий зворот:

Розумно, Низ, ти розсуждаєш,
А о повинности мовчиш,
Которую сам добре знаєш,
Менї-ж зовсїм другу твердиш.

Де общеє добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинность ісправлять;
Як ми Енею присягали,
Для його служби жизнь отдали,
Тепер не вільна в жизні мать.

Так само й тепер, по страшній різні, виправленій Низом і Евріялем в таборі ворогів, поет немовби в оправданє від них самих, немовби для висьвітленя цїли, яка завела їх на місце різні, додає:

Так наші сьмілії вояки,
Тут, мовча, проливали кров;
Од ней краснїли ся мов рани
За честь і к князю за любов
Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильнїйша від гармат,
Там жизнь — алтин, а смерть копійка...

Низ і Евріяль бродять в крови, утїкаючи з табору Рутулців. Вже перебрались щасливо на рівнину, та тут зайшов їм дорогу Вольсент з полком рутульскої дружини. Низ і Евріяль »дали як раз до лїса тягу«, бистрійше бігли від »хортів«. В лїсї слїдять Рутулцї »одважних наших розбишак«, прихоплюють одного »зарізу«, Евріяля, а Низ криє ся тимчасом на дереві. Звідси шле він на ворога копіє і стрілу, убиває Сульмона і Тага. Розлючений за се Вольсент розмахуєсь шаблею на Евріяля, щоби зняти єму голову з плечий. Та

Тут храбрість Низова пропала,
І серце стало кулїшем.

Біжить, летить, кричить що сили:
»Пеккатум робиш фратер милий,
Невинному морс задаєш:
Я стультус, лятро, розбишака,
Неквіссімус, гайдамака!
Постій, невинную кров леш!«

Евріяль гине від шаблї Вольсента, а хоть Низ відомстив смерть свого друга, убиваючи Вольсента, то й сам »лишив ся живота« від мечів Рутулців. Поет кінчить:

Так кончили жизнь козарлюги,
Зробивши славнії услуги,
На вічность памяти своєй?[1])

В картинї, яку начеркнув нам Котляревский, боре ся признанє поета для відважних

---

[1]) Онишкевич: »Руска бібліотека« Ч. I. стр. 50—54 (пісня V.). Цїла картина описана доволї точно за твором Вірґіля. У останнього Рутулцї також „somno vinoque soluti procubuere“, в їх таборі „lumina rara micant, silent late loca“. Мотив, що веде Низа і Евріяля до табору Рутулців, відзначений вже в перших стихах:

Aenean acciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt mittique viros, qui certa reportent.

В тім ріжнить ся від твору Вірґіля Котляревский, що з початку одній псотї, чи жаждї крови приписує намір молодців (»то каші наварилиб там«) і доперва дальше висьвітлює властиву цїль. Через те виходить у Котляревского образ трохи замазаний.

Патріотичні відзиви Котляревского є відгомоном твору Вірґіля. Дізнавшись про намір молодців, Алет так промавляє:

Di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum tales animos iuvenum et tam certa tulistis
Pectora,..

молодців, що хотїли заслужити собі на честь та віддати услуги вітчинї і князеви з гуманним чувством, що мерзить ся виправленою різнею і пролитою кровю. Я сказав би, що се друге чувство перемагає. Поет не щадить для Низа і Евріяля назв: в родї: »розбишака«, »заріза«, »лятро«, »гайдамака«. Послїдний епітет, поміщений поруч з иньшими, дає нам легкий натяк, як поет глядить на гайдамаччину. Чи описуючи сю картину, не мав поет на гадцї страшної уманьскої різнї, якої дрібним первообразом могла могла бути різня, справлена Низом і Евріялем?

Колиб хто замітив, що картина різнї в таборі Рутулців не дає нам ще достаточної відповіди на вияснене погляду Котляревского на гай-

---

Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
Praemia posse rear solvi?...

Смерть Низа і Евріяля оплакує Вірґіль:

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet imperiumque pater Romanus habebit.
(книга IX. верші 188-9, 191-2, 246-9, 251-2, 445-8).

Низ, видячи небезпечність, що грозить Евріялеви, кличе:

Me, me! adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit; coelum hoc et conscia sidera testor;
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
(верші 426-9).

З сего видимо, що слова, які Котляревский вкладає в уста Низови: »я стультус, лятро, розбишака, неквіссімус і т. п., а також порівнаня вчинку Низа і Евріяля з вчинком вовка, тхоря, злодіїв — ориґінальні. З них пробиває ся слубока гуманність Котляревского.

дамаччину, то можемо взяти до помочи ще два иньші уступи »Енеїди«.

В описї пекла подає нам Котляревский таке місце:

Паливоди і волоцюги,
Всї зводники і всї плути,
Ярижники і всї пянюги,
Обманщики у всї моти,
Всї ворожбити, чародії,
Всї гайдамаки, всї злодії,
Шевцї, кравцї і ковалї;
Цехи: різницкий, коновальский,
Кушнїрский, ткацкий, шаповальский,
Кипіли в пеклї всї в смолї. [1])

Се місце по моїй гадцї рішає зовсїм ясно питанє, як глядїв Котляревский на гайдамаччину. Гайдамаків вкидає поет до смоли на рівнї з паливодами, волоцюгами, плутами, пяницями, обманцями, злодіями. Сей натяк в поемі Котляревского на гайдамаків впадає тим більше в очі, що для козацтва і єго старшин поет місця в пеклї не найшов. Козацтво уміщує поет в »elisium«, місци призначенім для праведних, між »бідними, безпомощними вдовами«, »між честними, непорочними дївами«.

Тут также старшина правдива,
Бувають всякії пани;
Но тілько трохи сього дива,
Не кваплють ся на се вони.
Бувають війскові, значкові,
І сотники і бунчукові,
Які правдиву жизнь вели...[2])

---

[1]) Онишкевич. »Руска бібліотека« Ч. І. стр. 23. пісня III.

[2]) Тамже, стр. 28. пісня III.

Видно з сего, що поет в рівній мірі симпатизував з козацтвом і осуджував гайдамаччину.

Наведемо ще один уступ, де Котляревский характеризує Желїзняка. Поет описує союзні війска Турна, що йдуть против Енея. Поміж провідниками поодиноких военних віддїлів спішить Мезап:

За сими плентавсь розбишака
Нептунів син, сподар Мезап,
До бою був самий собака
І лобом бив ся так, мов цап.
Боєць, ярун і задирака;
Стрілець, кулачник і рубака
І дужий був з його хлопак:
В виски, було, кому, як вдареть ся,
Той на сухо не отдереть ся;
Такий Ляхам був Желїзняк.[1])

Порівнаня, яких ужив поет для характеристики Желїзняка, вказують також, що він для одного з провідників колїївщини не відчував великого поважаня. Се не лицар, що боресь з противником, що аж »шабельки засвистїли і іскри з них полетїли«,[2]) але се »розбишака«, »ярун«, »задирака«, »кулачник«.

Сї невеличкі наші спостереженя вказують, що Котляревский гайдамаччину осуджував. При-

---

[1]) Тамже, стр. 42. пісня IV. У Вірґіля, Мезап — богатир-лицар, якого не йме ся нї зелїзо, нї огонь. (Кн. VII верші 691 і дальші). Котляревский характеризує нам єго самовільно, щоби тим яркійше відзначити постать Желїзняка.

[2]) Онишкевич: »Руска бібліотека«, стр. 70. пісня VI.

чина, для якої се поет вчинив, легко зрозуміла. Є нею гуманність поета. Свою людяність зазначує поет в IV книжці »Енеїди«, де каже:

Коли я тїшив ся війной?
Не зьвір я людску кров пролити,
І не харциз, людий щоб бити,
Для мене гидкий всякий бой! [1])

Се високе, гуманне чувство велїло поетови осудити гайдамаччину, що нелюдяностию і убийствами значила свій кровавий терен. В осудженю гайдамаччини і в неприхильній характеристиці провідника колїївщини, Желїзняка, поет пішов в розріз з народними піснями і оповіданями.

Осуджуючи гайдамаччину, посилаючи »всїх гайдамаків« до пекла, поет рівночасно стає по стороні бідних, закріпощених селян. Пани, що закріпощували народ, находять також в пеклї свою нагороду:

Панів за те там мордовали
І жарили зо всїх боків,
Що людям льготи не давали
І ставили їх за скотів.
За те вони дрова возили,
В болотах очерет косили,
Носили в пекло на підпал,
Чорти за ними приглядали,
Залїзним прутям підганяли,
Коли який з них приставав... [2])

* * *

[1]) Тамже, стр. 39. пісня IV.
[2]) Тамже: стр. 22. пісня III.

На сїм кінчимо наші замітки, а коли загально починаємо числити нову добу нашого письменьства від Котляревского, то тут ствердити мусимо, що всї дальші письменники, що осьпівували козацтво, або гайдамаччину, йшли вже слїдом Котляревского, бо він перший ударив і в одну і другу струну.

Характеристика поезий.

Петра Гулака-Артемовского.

До українських творів Петра Гулака-Артемовского, звістних нам вже з давнїйших часів, а оцїнених в різних статиях, замітках і історнях українського письменьства[1]), прибули в послїдних лїтах дві нові збірки єго поезий.

Першу з них видав М. Комар в »Зорі« за р. 1896 під заголовком: »Ненадруковані вірші П. Гулака-Артемовского«, з паперів, що лишились після смерти одеского книгаря, В. Білого, що стояв в зносинах з автором »Проклятого Марка«, Ол. Стороженком.

Комар напечатав у своїй збірцї 14 поезий, в тій вірі, що творцем їх всїх, без виїмки, є Артемовский. Коли однак сим поезиям приглянемо ся близше, то побачимо, що одну з них: »Глек« написав і напечатав ще в р. 1839 в своїх »Думках і піснях« Амврозий Метлиньский, а другу п. з. »Волох« зложив Левко Боровиковский[2]).

---

[1]) Заголовки сих статий зібрав, хоч впрочім не без похибок, М. Комаров в своїм »Бібліоґрафичн-ім Покажчику нової української лїтератури« (1798—1883), поміщенім в київскім альманаху »Рада« ч. І. за рік 1883. стр. 413.

[2]) Видань творів Боровиковского під рукою не маю. Поезию »Волох« напечатано яко твір Боровиковского в антольоґії п. зв. »Викъ« (читай: »Вік«) Київ 1900 стр. 31.

*

Не маємо причини сумнївати ся, що всї иньші поезиї, напечатані Комаром, є творами Артемовского. Так прим. пише Стороженко в однім листї до Білого: »Єсть у меня нѣсколько стихотвореній Гулака-Артемовского, тры псальма, перелож. на малор. языкъ«, »пародія на Упадок в ѣка и мелкихъ нѣсколько«[1]). О скілько знаємо перо Артемовского, то під тими »мелкими стихотвореніями« можемо на певно думати поезиї: Хороший чоловяга, Матері-удові, Цокотусї, Пан, а вкінци Муха. В иньшім письмі до Білого згадує нам Стороженко[2]) про верш Артемовского п. з. Козацька мати, відпечатаний рівнож в збірцї Комаря. Що вкінци і два останнї вершї, подані Комаром: Ой час нам Грицьку пошанувать ся і До хімерних Пранцїв (Французів) вийшли з під пера Артемовского, се річ цїлком певна. Їх напечатано також в другій збірцї, про яку сейчас говорити станемо.

В рік після виданя збірки Комара напечатала «Кіевская Старина« (р. 1897. том 56. стр. 476—501) в статиї п. з. »Неизданныя сочиненія Гулака-Артемовского« — 23 поезий того-ж автора, додаючи на кінци отсї слова: »Все это извлечено изъ рукописи, хранящейся въ Петербургѣ, въ импер. публичной библіотекѣ« (стр. 501). До поезий додано також

---

[1]) Листи Стороженка до Білого напечатав М Комаров в »Кіевск. Старин-ї« за р. 1900 том 68. п. з. »Къ біографіи А. П. Стороженка«. Наведений уступ гляди на стр. 281.

[2]) Тамже стр. 293-4.

листи Артемовского. Що всї ті поезиї і листи автентичні, ми є певні, хотьби лише з того огляду, що в значній їх части Артемовский говорить майже виключно про себе.

Для більшої точности додамо, що дві з поезий, виданих Комаром: »Упадок віка« і »Козацка мати« знав вже раньше Петров (з якого жерела? — сего Петров не подає); так само була відома сему ученому [1]) одна поезия: »Послїдний еґзамен« (з р. 1854), яку напечатала в своїй збірцї »Кіевская Старина«.

Коли порівнаємо обі збірки, то лише першій з них і то з деякими застереженями признаємо лїтературну вартість. Друга збірка, з дуже малими виїмками, лишена всякої стійности. За те подає она нам дуже цікавий материял до характеристики автора і єго житєвих відносин та до висьвітленя єго полїтичних поглядів. Тим она для нас цїнна.

Маємо намір обговорити обі збірки, а для виясненя питаня, чи і о скілько в сих нових своїх поезиях пішов поет дальше, чим в попередних, ми в кількох словах відзначимо сї мотиви, які Артемовский висловив в відомих вже нам з давнїйших часів стихотворах.

Головним мотивом поезиї Артемовского є: протест против кріпацтва. Побіч сего сьпіває поет про марність сего сьвіта, то знов вихвалює горівку, яко одиноку

---

[1]) Петров: »Очерки исторіи украинской литературы XIX стол. Кіевъ 1884. стр. 59—67 і 57.

розраду в житю, або осьпівує своє родинне житє. Вкінци ударяє поет в політичну струну і апотеозує могучість російского царя.

З виїмкою першої ідеї овид иньших мотивів в поезиї Артемовского дуже вузкий. Але крізь всї ті мотиви пробиває ся одна гарна черта, се горяча любов поета до рідного слова. В своїй любві до україньскої мови, поет ставить єї значно висше, як російску мову [1]), що як-раз тодї переживала борбу Карамзина і товаришів за введенєм до лїтератури живого російского говору против сторонників Шишкова, що обстоювали доконечність

---

[1]) В »Дещо про Гараська« пише Артемовский: »Воно то бач, по нашому Гараську; а по московски: Горацій. О! вже вони хоч що, то по своєму перековерсають. Там то вже предивенна йому мова! От часом трапить ся так, що з годину стоїш перед ним, а він тобі сїче та руба: щож? пес, коли й слівце уторопаєш, що він там гергоче!! От тільки буцїм то й дочуваєш: вот та вот; та штьо, та штьо; та гаварю-кажу, гаварю-кажу!... а що він там тобі говорить-каже, того далибі, й з попом не розбереш! Іщеб то щось сказав, бо язик дуже свербить; та цур їм: у нас, бач, вся старшина московска, чи то далеко до лиха? Як кажу — цур їм: візьмеш, як то кажуть личком, а оддаси ремінцем... Онишкевич: »Руска бібліотека«. ч. І. стр. 163—4. Знов в »Суплїцї« до Грицька Основяненка поет пише:

Суплїку-ж сю мою, ти, Грицьку, сам читай;
Ледачому їй паскудить не давай;
Бо як почне Москаль по свойому складати
Та вот! та штьо? та как? читавши, примовляти;
Тодї хоч умикай із хати.

Тамже стр. 157.

церковно-славяньщини в літературній річи. Поважанє для рідного слова дбалість про єго розвиток виявляє поет в мистецькім опрацьованю своїх творів і в стараню про чистоту мови. Се пошанованє і любов для краси і величности рідного письменьства пробиває ся також в насьміху над »поганими віршомазами«, яких »стілько наплодилось, що якби кожний ховав те на десять рік, що за годину набазгра, то-б нїгде було чоловікови й хати нанять за паперами«[1]), над людьми, що все, що лише »начеркнуть, то так і в дрюкарню несуть«[2]).

Обговорюючи нові стихотвори Артемовского[3]), ми задержимо ся довше над висьвітленєм причин, що визвали царофільство не лише у Артемовского, але і у других письменників харківского круга.

---

[1]) Тамже. стр. 164.

[2]) Тамже. стр. 163. в »Тюхтїй та Чванько«. Порівнай в »Енеїдї« Котляревского опис пекла:

Гай! гай! та нїгде правди дїти,
Брехня-ж наробить лиха більш;
Сидїли там скучні піити,
Писарчуки поганих вірш,
Великії терпіли муки,
Їм звязані були і руки,
Мов у Татар терпіли плїн.

Тамже. стр. 23. пісня III.

[3]) З давнїйших поезий Артемовского поминаємо в наших замітках артистичні наслїдованя: Міцкевича »Твердовский« і Ґетого »Рибалка«. Лишаємо також на боцї єго казки: »Лїкар і здоровлє«, »Цїкавий і Мовчун«, »Дурень і Розумний«, »Батько та син«, »Плїточка«, з яких

I.

Свою славу, а може й безсмертність, в українськім письменьстві завдячує поет своєму горячому протестови против суспільного гнету, в якім стогнав український люд, против кріпацтва.

Сей протест чуємо в чудовій казці: »Пан та собака« (1818 р.).[1]). Він гомонить в »Суплїцї до Грицька Основяненка«,[2]) відзиває ся

дві є наслїдованями казок Красїцкого »Doktor i zdrowie«, »Mądry i głupi«. (Порівнай: Огоновскій: »История литературы рускои«. Ч. II. (1) стр. 226. Так само згадуємо лише про найраньший вершик Артемовского: »Справжня добрість«, де поет радїє, що Квітка покинув монастир і де стараєсь довести, що правдива добрість не є понура і сонлива, як турецкий чернець, але »вона на всїх глядить так гарно й веселенько, як дївка, од свого ідучи панотця до церкви до вінця«. (Гляди удачну інтерпретацию ґенези сего верша у Петрова (Op. cit. стр. 69), за котрим пішов Огоновский: Op. cit. II (1) стр. 221.) Лише на сїм місци відмічуємо також верш »Солопій та Хивря«, де поет сьміє ся з господарки »Филотехнического общества домоводства«, а зглядно єго основателя, В. Н. Каразіна. (Гляди цїкаві поясненя Петрова: Op. cit. стр. 65-6.

[1]) Онишкевич. Op. cit. стр. 153-6.

[2]) Тамже. стр. 157. Поет рад би, щоби пан, що Рябка так почастував, »замісць Рябка до віку мав гарчати, а наш Рябко, щоб сїв за його в карти грати«. На вид, що Рябко »ледви кульші (os ischii, Sitzbein) волоче« та що »з него юшить і пасока тече«, поет кличе до Основяненка:

Пусти! тай склич до нас тих навістних Панів,
Що воду із своїх виварюють Рябків;
Звели їм струп Рябків довгенько полизати:
Адже-ж то і над Псом повинно ласку мати.
Пусти нас, Батечку, до хати...

в »Писулці« до Йовграпа (1819).[1]) Немовби стон вільного колись українського люду продирає ся до нас ще і в казці: Дві пташки в клїтці« (1827 р.), де старий снигир дорікає молодому за се, що він все плаче на свою долю, хоть має всього подостатком і сїмени і проса і пшениці.

»Ой, дядьку, не глузуй!« озвав ся молодий.
Не дарма я журюсь і слїзонькой вмиваюсь,
Не дарма я прісця і сїмячка цураюсь!
Ти рад пожарнї сїй, бо зріс в нїй і вродив ся,
Я-ж вільний був, тепер в неволї
опинив ся...[2])

Своє глубоке пересьвідчене, що се страшне подоптане людских, Богом кождій одиниці признаних прав, мине ся, висловлює поет в листї до Терешка (25 лютого 1832 р.):

Не все-ж і на панщинї, Терешку, товчемось
І дбаєм на панів в жнива й в косовицю:
А часом так-таки хоч в празник урвемось,
Та деяку й собі придбаємо копицю.

---

[1]) Тут згадує поет, що на єго »Пана та собаку« озлобились деякі пани: »щож чинить, Йовграпе! Дурням, як то кажуть, сам Бог не вгодить«. Дальше відносить ся поет з великою прихильностию до селян: »Я-ж то вже й кажу, Йовграпе: що нема його на сьвітї, як із своєю ріднею — з мужиком: чи поскубтись, чи побить ся, чи й помирить ся, то все воно, таки сказано, свій брат«. Там же стр. 162.

[2]) Чи під старим снигирем не розумів поет Великороса і єго родинної неволї, що давала лекше зносити кріпацтво, в порівнаню з суспільною і родинною волею Українця? Текст казки »Дві пташки в клїтцї« подав Петров: Op. cit. стр. 70.

Воно минетця все, козаче, не журись!
Кинь лихом об землю, якого ката слиниш!...[1])

Сей протест, сей плач, стон і сю надію на знесенє кріпацтва викликав може з одної сторони гарний примір Котляревского, а дальше й факт, що в російских офіцияльних і неофіцияльних кругах піднято питанє про визвіл з кріпацтва, з другої благородне серце поета та єго ширше образованє і значіня сего протесту не в силї ослабити навіть ся обставина, яку незручно підносить Петров, кажучи, що »Артемовскій не былъ помѣщикомъ, не имѣлъ интереса защищать крѣпостничество и дѣйствительно направилъ свою басню против злоупотребленій крѣпостнымъ правомъ«[2]).

Сей протест против кріпацтва є одиноким, високим мотивом в поезиї Артемовского, що ставить поета в ряд борців за свободу людскости. А цїнити мусимо єго тим більше, що до виступу Шевченка, по при Котляревскім, Артемовский одинокий ударяв в ту струну, хоть цар Микола І. в р. 1826 рішучо відклонив гадку знесеня кріпацтва, хоть серед українського табору відзивались голоси против знесеня кріпацтва,[3]) хоть навіть серед найблизшого оточеня поета, серед письменників харківского кру-

---

[1]) Кониський: »Відчити з історії руско-українського письменьства XIX в.« Сьвіт з р. 1882 (Львів) стр. 241.

[2]) Петровъ: Op. cit. стр. 64.

[3]) Автор »Горпинїди«, Павло Білецкий-Носенко, писав ще в р. 1812: »Яка убога та держава, де піддані своєвільні. Гляди: Огоновский: Op. cit. II. (2) стр. 349.

жка дав ся чути голос, що не осуджував кріпацтва[1]).

Що і в пізнїйшім часї поет праздумував ся над тим тяжким горем, в якім жив український мужик, над легковаженєм з сторони панів, про се сьвідчить нам поезия, видана Комаром, п. з. »Пан«.

Поет оповідає, що »якийсь десь пан ясновельможний і гордий і заможний (може й Лях)

---

[1]) Великий знаток мужицкої душі і серця, Основяненко, писав: »Та яка се неволя? Та ви не буваєте по селах, та й не знаєте, як тепер добре за панами жити! І казьонні дївчата, аж вибрикуючи йдуть у села за паньских; одна одну попережа. Онишкевич Op. cit. том II. стр. 442 в »Сватаню на Гончарівцї«. Костомаров замітив справедливо, що Квітка осьвічуючи нам ярким сьвітлом душу селянина і глубину єго чувства, не розкрив всього того, що таїло ся в глубинї народної душі, не зобразив, як Шевченко, сумних почувань народа і єго очікувань. Порівнай: Дашкевич: »Отзывъ...« стр. 96. З пізнїйших письменників, що апотеозували кріпацтво, назвемо Семена Метлиньского, що в поезиї »Начаток весни« таке висьпівав:

Поїдуть пахарі з плугами —
Розкидають по нивах зерно
З молитвами до Бога урожаю;
Садки запахнуть, пташки защебечуть;
І ранком теплим, напившись чаю,
Пан вийде весело к своїм крестянам
Проснеццяе все, що спало, що замерло;
І мушка й чоловік, все славить Бога стане,

Петров замічає удачно до сего верша: »какъ этотъ панъ похожъ здѣсь на взяточника-чиновника съ его идиллическимъ взглядомъ на весну, когда пчелка съ каждаго цвѣточка беретъ себѣ взятку!« Порівнай: Op. cit. стр. 160.

дібравсь »на свій шлях«, до пекла, до Плутона, де єго спитав Еак:

— Ну, на тім сьвіті, що ти, як:
Чим був ти, де родив ся?
Як жив і чим живив ся?
Ти перед нами не гріши,
Кажи лиш правду, не бреши!«
Пан глянув, — перед ним мужик!
А пан наш не привик,
Щоб так мужик з ним обясняв ся...
»Я з польскеґо єздем панства!«
Вельможний зизом відповідав:
»До півдня — спав, до півночі обідав,
Був властним паном на Волині!«
— »За цеє тобі пасти свині!«
Еак так пану присудив,
І вельми цим Плутунови вгодив.

Поет кінчить:

Якби і в нас таким судом судили
Богацько-б свинопасів наробили!...[1])

Коли порівнаємо сей складний стихотвір з попередними, то побачимо, що і в нім не брак дотепу і житя. Поет ударяє тут на людий, що з великопаньскою гордостию та маловаженєм відносять ся до мужика. Борби против кріпацтва в поезиї »Пан« не найдемо; з неї пробиває ся лише знакомий нам впрочім вже з раньших письм Артемовского поклик, щоби в мужикови бачити чоловіка.

II.

Не на однім місци в своїх одах сьпіває Гораций про марність сего сьвіта.

---

[1]) »Зоря« 1896 р. стр. 426-7.

»В щастю і нещастю однаково міркуй ся. Чи в журбі будеш жити, чи вино меш спивати, умерти мусиш! Твій дім і село над Тибром — все покинеш, а назбираними грішми покористуєсь иньший. Чи богатий і потомок короля Арґівів, Інаха, чи бідний і з найнизшого роду — все одно; кождий стане жертвою непощадного Плютона, »regis Orci«,... читаємо в одній оді Горация.[1])

»Не слїди, бо не яло ся знати, яка доля тобі суджена. Не питай астрольоґів, що на взір Вавилонцїв зі зьвізд читають, чи богато проживеш зим, чи може послїдну. Уживай дня і не вір слїдуючому!« — кличе Гораций в иньшій піснї.[2])

---

[1]) »Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem, non secus in bonis
Ab insolenti temperatam
Laetitia, moriture Delli,
Seu maestus omni tempore vixeris
Seu te in remoto gramine per dies
Festos reclinatum bearis
Interiore nota Falerni.
. . . . . .
Cedes coemtis saltibus et domo,
Villaque, flavus quam Tiberis lavit;
Cedes; et extructis in altum
Divitiis potietur haeres.
Dives ne priscus natus ab Inacho,
Nil interest, an pauper et infima
De gente sub divo moreris,
Victima nil miserantis Orci«.

Quintus Honoratius Flaccus... Curante et emendante N. E. Lemaire. Parisiis 1829. Том I. стр. 179. і сл. Liber II. carmen III. »Ad Q. Dellium«.

[2]) »Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi, quem tibi
Finem Di dederint, Leuconoe; nec Babylonios
Tentaris numeros: ut melius, quicquid erit, pati!

»Скоро біжать літа! Побожність не здержить нї старости, нї неумолимої смерти. Гекатомбами не умолиш безслїдного Плютона. Треба лишити і землю і хату і любу жінку!...«[1]) відзиваєсь Гораций.

Се головні гадки, які часто повтаряє Гораций[2]). На них основав Артемовский свої стихотвори, в яких сьпіває нам про марність сего сьвіта. З давнїйших єго поезий виступає сей мотив в двох посланях до Пархома і в посланю до Терешка.

Поет велить Пархомови »в щастю не брикати«, »в нуд'зї притьмом не лїзти до неба«. Якби хто не мудрував, кождий умерти мусить. І сей, що каратає свій вік в журбі і сей, що забавляє ся в шинку при цимбалах, кобзї і сопілцї і сей, що хропе під тином і сей, що оре зем-

---

Seu plures hiemes, seu tribuit Iupiter ultimam,...

. . . . . .

.... Carpe diem, quam minimum credula postero.

Тамже: стр. 73. Liber I. Carmen XI. Ad (Leuconoen).

[1]) Eheu! fugaces, Postume, Postume,
Labuntur anni: nec Pietas moram
Rugis et instanti Senectae
Adferet, indomitaeque Morti;
Non, si trecenis, quotquot eunt dies,
Amice, places inlacramabilem
Plutona tauris....
Linquenda tellus, et domus, et placens
uxor....

Тамже, стр. 219. і сл. Lib. II. carm. XIV. »Ad Postumum«.

[2]) Порівнай: Тамже стр. 48 і сл. Lib. I. carm. IV. »Ad L. Sextium; також стр. 133 Lib. I. carm. XXVIII „Archytas“.

лю та збирає гроші, — всї мусять умерти. Покинуть майно і оставлять другим. А чи батько твій був соцьким, чи на панщинї працював, — все одно, бо смерть зрівняє всїх в землї[1]).

Що зазуля докувала, читаємо в другім посланю до Пархома, сего дожити треба. Більше шкода й бажати і хоч всїх знахорів збери, хоч покумай ся з всїма відьмами, нїхто не скаже, коли прийдесь тобі умерти. Поет фаталїст, коли пише:

Терпи! за долею, куди попхне, хились,
Як хилить ся од вітру гилка,
Чи будеш жить, чи вмреш, Пархоме,
[не журись![2])

В посланю до Терешка відзиваєсь рівнож поет: »Всї помремо! Ти теж Терешку згинеш!« І як колись Гораций потїшав Вальґія, що оплакував смерть сина, Миста[3]), так Артемовский потїшає Терешка і Одарку, що стратили сина на війнї між Росиєю а Наполеоном:

»Не перший твій, та й не останнїй Влас,
Що в москалях уклали під Французом,
Ой не таких стяли! Нехай боронить Спас,
Що й кендюх розлетївсь із ґенеральским
[пузом!
А щож робити меш? То сказано: війна!
Он, кулю замовлять, хто вміє, — иньче дїло!

---

[1]) Онишкевич: Op. cit. стр. 169.

[2]) Тамже. стр. 170.

[3]) Quintus Horatius Flaccus.... стр. 199. Lib. II. carm. IX. »Ad Valgium«. Початкові верші сеї оди поклав Артемовский на мотто свого посланя до Терешка. Они звучать:

Того вже не лизне нї сам пан Сатана,
Той на гарматї гайда сьміло!...[1])

З нових стихотворів бачимо сей мотив в в верші: Ой час нам, Грицьку пошанувать ся!, писанім, правдоподібно, під адресою Основяненка:

»Не все нам братїку, кличе Артемовский, не все парубковать і з дївчатами гасать і женихацця і тютюнкову (горівку з бочки, під яку кладуть листє тютюну-бакуна) кружлять! Лице морщками, мов лемішем поране, а на тїм'ї здоровецкий плїш. Схаменись! бо старість. Тобі й байдуже. А поглянь но на Андрія (як здаєсь Андрія Андр. Ваґнера), як сей ярував, а однак і він подав ся. Від смерти »кирпатої свашки« не викупиш ся нї грішми, нї тим, що попови даш пятака, нї тим, що нагодуєш калїк, старцїв і сиріт. Бонапарт, як дав ся в знаки москалям, а і він умер. Правда, що він не дав нїколи на часточку, але так само померли Сїрко, Богдан, Мазепа, Палїй, що старцям обіди справляли і церкви муровали і хрести ставили. Всїх, чи сріблом ткані їх сукнї, чи дїрками сьвітились, — хробаки з'їдять«.

На Українї удержалась для Артемовского

Non semper imbres nubibus hispidos
Manant in agros; aut mare Caspium
Vexant inaequeles procellae
usque.....

Сей опис хмарної, дощевої, бурної природи порів нав Артемовский з панщиною: »Не всеж і на панщинї, терешку товчемось...,

[1]) Сьвіт з р. 1882. стр. 241.

не дуже почестна вістка, що він, ставши »благонадежнымъ« приняв на себе від »начальства« мандат, вговорювати козаків, щоб не бунтовались, а йшли радо служити в московске військо[1]). Чи вість ся правдива, не знати; що она можлива, не тяжко підозрівати. Поет годить ся з сими зарядженями офіцияльної Росиї, може й тому, що бачить, що їх оминути годї. Тому пише поет дальше:

А втїк, щоб в москалї на сей рік не схопили;
Впроторять — так як раз — в погонцї через [рік!
Не вмер — болячки задавили!
Та ба! Так отже-бач утїк!

Всї помруть. Иньший оминув паньщину, та за те горівка в нїм зайняла ся, або хто »бебехів за жінку надсадив«. Так вже суджено:

Та вже наш дяк чита у книжцї не дурницю,
Що доведеть ся всїм по повній випивать;
Із'їв Адам із Евою кислицю,
А нам прийшлось за їх оскому прогонять.

Смерть не омине нїкого. Остапова Горпина все мацяє на шиї дукач, а й їй прийде конець Тріщать від збіжа в Опанаса засїки, клуня і токи, тай меду в него не брак і риби в ставі...

А все брідня!... Покинеш любу жінку,
Чумацку свасть, волів і кільки пар плугів
І вірне наймиття і дрібную дитинку,
Покинеш все, кажу, на радість ворогів.

Подібно, як Котляревский,[2]) поет не любить »москалїв«, коли пише:

---

[1]) Тамже. стр. 241.

[2]) Поет розказує нам про Енея, що почав у Дідони бенкетувати:

А там — гляди — по смерти в хату й вперли
До жінки з пару москалів!
Пішла куйовдицця! Як не було — все втерли
А дітки миркають без свитки й постолів;
О паплюга!...[1])

Се були би всї стихотвори, в яких поет сьпіває про марність сьвіта. І крізь сей, в прочім нічим незамітний мотив, пробиває ся щира прихильність до людий убогих.

Годї не замітити, що та сама тема виступає також у другого письменника харківского круга, Григория Основяненка. Та иньші причини визвали сю тему у одного і другого письменника, а відповідно характерови їх творів вийшла також у кождого з них відмінно єї обробітка. Артемовский писав під впливом Горация. Він приноровив сей мотив до українського житя, оживотворив єго образками і порівнанями, які спостерігав побіч себе; в сїм мотиві против-

---

»Дідону мав він мов за жінку,
Убивши добру в неї грінку,
Мутив, як на селї москаль!...«
(Онишкевич. Op. cit. стр. 5. пісня I.)

В иньшім місци пише поет;

Но у трояньского народу
За шаг алтина не проси:
Хто москаля об'їхав з роду
А займеш, — ноги уноси.
(Тамже стр. 38. пісня IV.)

Характеристика »москаля« (салдата) випала у Котляревского згідно з народним поглядом. Дашкевич: »Малорусскія и другія бурлескныя Энеиды«. Кіевск. Стар. 1898. том 62. стр. 183. За Дашкевичем можемо те саме сказати про Артемовского.

[1]) Верш подаю не з виданя Комара, але з »Кіевск. Стар.« р. 1897. том 56. стр. 484-6, де текст поправнїйший.

ставив він латиньским забобонам українські вірованя в ворожки, знахорів, відьми, а уквітчав єго природним українським гумором, що був характеристичною вдачию поета.

На ту саму струну в Основяненка, на єго поучаня в »Марусї«, щоб не пристращатись »не то, щоб до якої вещі, а то хочби і до наймилїйших людий: жінки, дїточок, щирих приятелїв і других...«, зложилась знов иньша причина, а іменно побут Основяненка в монастири. Відповідно до дидактичного характеру Квітчиної »Марусї«, ся струна вийшла на скрізь поважно, хоть і не брак їй сердечного тепла.

III.

Людям, що журять ся, чи богато зим, чи може послїдну переживають, дає Гораций такий припис на лїк: »Sapias, vina liques et spatio brevi spem longam reseces«[1]).

Вином велить поет розганяти не лише думки про марність сего сьвіта, але також всякі иньші журби[2]).

Хто не пє вина, кличе поет, тому по волї Бога всьо видаєсь тяжким. З'їдлива журба не утїкає инакше, як через вино. А чи жалить ся

---

[1]) Quintus Horatius Flaccus стр. 74. Lib. I carm. XI. »Ad Leuconoen«.

[2]) Тамже стр. 63. Lib. I. carm. VII. »Ad Munatium Plancum«:

»O fortes, peioraque passi
Mecum saepe viri, nunc vino pellite curas!«

хто при винї на воєнні невгоди, або на бідноту?[1]).

Дзбанок, по гадцї Горация, рознїжнює навіть грізні уми, розкриває серця мудрців, зажуреним умам приводить знова надїю і сили, додає відваги бідному, а скріплений ним не дрожить анї перед грізними відзнаками королїв, анї перед одужєм жовнїрів[2]).

Вином і веселим сьпівом велить поет сьвяткувати сьвято Нептуна, вином каже поет звеличати побіду Августа (724 р.) і смерть Клєопатри[3]).

Сї величаня вина і зазиву до чарки Горация найшли, подібно, як і попередно обговорений мотив, відгомін в поезиї Артемовского, хоть що правда, не в такій широкій мірі.

В другім посланю до Пархома пише Артемовский:

---

[1]) Тамже. стр. 106. Lib. I. carm. XVII. »Ad Varum«

»Siccis omnia nam dura Deus proposuit; neque
Mordaces aliter diffugiunt sollicitudines,
Quis post vina gravem militiam aut pauperiem crepat?«

[2]) Тамже стр. 837-9 Lib. III. carm. XXI. »Ad Amphoram:«

»Tu lene tormentum ingenio admoves
Plerumque duro: tu sapientium
Curas et arcanum jocoso
Consilium retegis Lyaeo;
Tu spem reducis mentibus anxiis
Viresque; et addis cornua pauperi,
Post te neque iratos trementi
Regum apices, neque militum arma«.

[3]) Тамже. стр. 364. Lib. III. carm. XXVIII, »Ad Lyden«. і стр. 161. Lib. I. carm. XXXVII. »Ad Sodales«.

Чи будеш жить, чи вмреш Пархоме, — не [журись;
Журись об тім, чи є горілка!
А є, так при на стіл! частуй, тай сам кругляй!

Як вкорочувати житє, то лїпше при горілцї. Спішім, доки »стара« (жінка) »пере ганчірки« (стирки), бо як вернесь, то оба помремо без горілки[1]).

Терешка, що плаче над своєю панщиняною долею та за сином, Власом, убитим на війнї, потїшає поет:

Та й доки-ж коротать, Терешку, вік в журбі!
Що з воза впало, те й пропало!
Так на роду написано тобі...
Гей, братїку, бодай тебе опановало!

Та ту не ґедзкай ся! виймай лиш ключ мерщій
Та дать калганної скажи твоїй Одарцї,
Та люльку ке лишень!... Ось, ось і Онопрій!
Гей, хлопцї, випємо калганної по чарцї

. . . . . піду,
Розбуркаю в журбі Терешка та Одарку,
Та похмелюсь і сам, — так отже на біду,
Та бач, яку внесли маленьку чарку!...«

В тім самім стихотворі згадує поет, що Росия і Україна запивали вже могорич по побідї над Поляками в р. 1831[2]).

Сей мотив, величанє чарки, виступив в нашім новім письменьстві вже в »Енеїдї« Котляревского. Близькі до себе і Котляревский і Ар-

---

[1]) Онишкевич. Op. cit. стр. 170.

[2]) Сьвіт з р. 1882. стр. 241-2. Гораций, потїшаючи Вальгія, не велить єму шукати розради в чарцї.

темовский не лише самим мотивом, але і жерелами, на яких основували свої твори, а також стремленєм, з'образити поодинокі верстви українського народа. Як колись Котляревский написав на латиньскім взірци свою »Енеїду« і приноровив єї до житя українського козацтва, так слїдом єго пішов Артемовский, пишучи пародиї на пісні римского поета, в яких відбило ся житє українських селян.

Однак справедливо замічає один з українських критиків, Чуприна, що коли порівнаємо перелицьовану »Енеїду« Котляревского з перерібками Горацієвих сатир Артемовского, то й побачимо всю ріжницю поміж ними. В ході українського письменьства, по гадцї Чуприни, твори Артемовского становлять значний крок наперед. Правда, що замкнені в тїснім крузї перекладів або перерібок з старих письменників, они не були богаті внутрішним змістом і не з'ображали нїчого повного, артистичного; но ви не стрінете в них нї одної черти, що могла би обличити їх неукраїньске походженє. Під єго сьмілим пером, немовби на перекір історичним услівям, латиньский наряд припав до вподоби українському письменьству. Може, на перший погляд, ся нова одїж, з єї фільозофічними радами, лишити житє і смерть в спокою, а подумати про се, чи є горівка з єї шутками, трохи чужа для українського письменьства, то все таки в сїй новій одежі всьо так сердечне і далеке від цинїчних промахів поперед ідучої пародиї і так згідне з українською народною вда-

чею, що не можна відказати особливого значіня перерібкам Артемовского і не признати їх в строгім змислї народними[1]).

Як щасливо оминув Артемовский промахи Котляревского в з'ображеню розгульного житя козацтва, так не пішов він також на осліп за Горациєм, що в значній части своїх поезий, на взір Епікурейців, велить уживати розкоший сьвіта і кріпитись вином, бо житє коротке.

Артемовский приглядає ся бутю свого народа і хоть в посланях до Пархома і Терешка каже горівкою лїчити їх журби і невгоди, то з другої сторони призадумує ся над тим лихом, яке для українського люду веде за собою сей лїк — горівка. Маємо ту на гадцї єго стихотвір п. з. »Розкаяне Охріма«, посьвячений Основяненкови.

Охрім зарікає ся пити горівку, бо видить, до чого она доводить людий:

Колиб вона,
Уся до дна
Повитїкала в бочках,
То щеб в церквах,
Народ в свитках
Стояв в сорочках.

Охрім проклинає сего, хто »божий дар, гнать через жар, навчив ся«. І у него була колись худібонька і гроші, та все те зслизло через горівку:

---

[1]) Петровъ Op. cit. стр. 59-60.

Пустив діток,
Без сорочок
І жінку без запаски, —
А сам в шинку
На прилавку
Жду Лейбиної ласки.

А Лейба гершт
В боки як ферт,
До Рухлї щось гергоче;
На мене вирк!
Та знай: пирк, пирк!
Невіра ще й регоче

Забрав волів,
Овець, корів,
Ще він же і здрочив ся!
Загарбав кіз
І тягне віз,
Бодай їм подавив ся.
. . . . . .

До церкви дзвін,
А пан Охрім
Бувало в шинк мандрує;
В церквах: сьвят, сьвят!
В корчмі: ґвалт, ґвалт!
Охрім жидів муштрує.

Охрім зарікає ся, що до віку не возьме в рот горівки, навіть скоштувати. Він велить Грицькови трощити на дрібні кусники чарки і фляшки. Та тут виступає незрівнаний гумор поета, що знає людску душу, людску слабість. В сїй самій хвилї, коли Охрім каже:

А ти пляшки —
Грицько! — й чарки
Трощи, що маєш духу!

Поет додає:

Тілько... тривай!
З їх позливай
В барильце всю сивуху! [1])

»Розкаяне Охріма« є своїм змістом твором на скрізь ориґінальним. Заходить питане, чому Артемовский велить нам догадуватись, що маємо тут до діла з пародиєю XXXIV оди (кн. I.) Горация?

В наведеній оді, Гораций, що йшов доси за гадкою Епікурейців, будьто боги не дбають про людий, рішає змінити свої пересьвідченя. Поет почув з ясного неба грім, а се так єго переняло, що з безбожника стає він поклонником богів і величає їх всемогучість.[2])

Зі змісту поезиї Артемовского і оди Горация бачимо, що теми їх зовсім ріжні. Однак споріднені они тим, що в одній з них начеркнений стан душі пяниці, в другій безбожника. Зближені они дальше між собою зворотом

---

[1]) Сьвітів р. 1882. стр. 242. Сей природний гумор поета виступає також в »Ой час нам, Грицьку, пошанувать ся!«, де поет каже, що гіршим лихом від москалїв є, як жінка по смерти мужа:

... всю єго горілку з бахурами
До щенту випила тай трубить в кулак!
(»Кіевск. Стар.« з р. 1897. стр. 486).

[2]) Quintus Horatius Flaccus, стр. 151. Поет кличе:

Parcus Deorum cultor et infrequens,
Insanientis dum sapientiae
Consultus erro, nunc retrorsum
Vela dare, atque iterare cursus
Cogor relictos....

в гадках дійствуючих осіб, хоть причини сего звороту неоднакові, як неоднаковий їх стан душі. Як поет, переляканий громом, починає вірити в богів, так Охрім, зведений горівкою на нужду, постановляє поправитись.

З закінченя поезиї Артемовского можемо догадуватись, що поет попри незвичайно вірній характеристиці душевного стану пяниці, хотів нам в ній подати сатиру на постанову Горация, що свої погляди Епікурейця бажав раз на все покинути. А покинути їх було так тяжко, як тяжко позбутись пяниці довголітного налогу.

Поминемо два иньші стихотвори Артемовского,[1]) де рівнож слідний сей мотив, а задержимо ся хвилину над єго поезию п. з. Упадок віка, пис. в Харкові дня 24. марта 1856 р.

---

[1]) Оба они принагідні і без літературної вартости. В першім з них »Сидить Петро у Полтаві«, писанім дня 24. червня 1848 р., згадує поет про свою службу в званю учителя і інспектора харківского інститута »благородныхъ дѣвицъ«:

Колись було, як забрязчить
У браму в будинку,
Так пані Засс і закричить:
Мерщій горілки з шинку!

Тягніть Петра на вечерю
Любії дївчата!
Ставте на стіл ви тетерю
Та ріжте курчата!

Тепер Петро у Полтаві
В стані з почтарями
Тепер Петро вже не в славі:
Годі з панночками!

З закінченя видно, що вже в тім році Гулак Артемовский покинув свою службу в інституті »благо-

Поет каже, що коли гляне на хист теперішних людців і на їх витребеньки, то вхопив би дрючок і вилупив би їх на всї боки, бо нї косити, нї жати, нї пити не вміють так, як се робили колись їх діди і батьки. Нї худоби у них не найде, нї одежи:

І що за пляшкою придбали їх батьки, —
Вони потверезу протринькали і натще;
Не зї'ли, не спили, та все небораки
На хмари дивлячись, здихають важче й важче!

Ледачий з них москаль та й миршавий козак, стрільби они боять ся:

І все обридло їм, і все їм не в користь:
Тут те вередить їм, а там друге завадить;
Полизкають борщу, ковтнуть галушок з шість,
Уже й кородять ся, що й бабка не порадить.
І марно, як жили, так марно і помруть,
Як ті, на яблунї, червиві скороспілки,

родныхъ дѣвицъ«. На се вказує також кілька вершів дописаних Артемовским прозою до Андр. Ваґнера, як видко, дуже впливового чоловіка в Петербурзї: »А кудиж Ви мене, Андрію, загарбаєте? Куди мене дїнете? Куди мене запроторите? Яку хату помелом моїм будете мести? Яку дїрку мною заткнете?« (Киевск. Старина р. 1897. стр. 486). В кілька місяців опісля (24. лютого 1849 р.) одержав поет ордер св. Володимира 3. степени, а 15. цьвітня 1849 увільнено єго з становища ректора харківского унїверситету. (Журн. минист. нар. просвѣщ. Т. 62. стр. 190 і 206). В другім верші, пис. в Капітоновцї, маєтности секретаря царя, Н. Мих. Льонґінова, дня 9. червня 1851. п. з. »Надудливсь чаю«, поет кличе:

А нуте хлопята!
Мерщій на стіл курчата!
Та дайте горілки
Чи то нам скільки.

Що рано відцьвіли, та рано й опадуть;
Ніхто по їх душі та й не лизне горівки!
І років через сто на цвинтар прийде внук,
Де гріпні кости їх в одну копицю сперли;
Поверне череп їх, та в лоб ногою стук!
Та й скаже: »Як жили, так дурнями і вмерли!«[1]).

На мотто сеї поезиї взяв Артемовский початковий верш Лермонтова: »Думы«: »Печально я гляжу на наше поколѣнье«, вказуючи нам тим самим, що »Упадок вѣка« є пародиєю, а не оригінальним твором. Тому й приглянемо ся змістови »Думи« Лермонтова.

Поет глядить зі смутком на нове поколїнє, бо будучність єго пуста, або темна, бо »подъ бременемъ познанья и сомлѣнья, въ бездѣйствіи состарится оно«, бо ми богаті похибками батьків і їх пізним умом, бо житє нас томить, як дорога без мети. В початку дороги житя ми вянемо без борби, перед небезпечностию ми соромно малодушні, а перед властию ми »презрѣнные рабы«. Так само не тїшить нї нашого смаку, нї очий перед часом зрілий овоч, що скоро опадає. Ума нашого не наповняють солодким одушевленєм нї мрії поезиї, нї твори штуки... І ненавидимо ми і любимо случайно, не жертвуючи нїчим нї злобі, нї любві; в души гнїздить ся якийсь тайний холод тогди, коли огонь кипить в крови.

Чоловік не скотина,
От як дитина —
Лизне з пів ведерця,
Аби глистів прогнать з серця.
(Там же. стр, 487.)

[1]) Зоря з р. 1896 стр. 375.

И предковъ скучны намъ роскошныя забавы,
Ихъ добросовѣстный, ребяческій развратъ;
И къ гробу ми спѣшимъ безъ счастья и безъ
[славы,
Глядя насмѣшливо назадъ.
Толпой угрюмою и скоро позабытой
Надъ міромъ мы пройдемъ безъ шума
[и слѣда,
Не бросивши вѣкамъ ни мысли плодовитой,
Ни геніемъ начатаго труда.
И прахъ нашъ, съ строгостью судьи и гражда-
[нина,
Потомокъ оскорбитъ презрительнымъ стихомъ,
Насмѣшкой горькою обманутаго сына
Надъ промотавшимся отцомъ.[1])

Петров, обговорюючи »Упадок віка«, бачить в нїм пародію, крізь яку пробиває ся »грустная иронія«[2]). Сего заперечити не можна, а однак коли порівнаємо »Думу« Лермонтова з поезиєю Артемовского, на нашу душу наляже якийсь дивний смуток, не ради сеї »грустной ироніи«, а ради самого поета.

З »Думи« дізнаємо ся, що Лермонтов рад би бачити російску молодїж: витревалою в борбі житя, вітвертою в своїх пересьвідченях, приступною для всего, що благородне і красне, видатною в працї для потомства. Жаль томить душу поета, що єго мрії не сповнять ся, що ся молодїж не кине будучим вікам анї плідної

---

[1]) Сочиненія Лермонтова. Изданіе Скабичевского. Том II. стр. 137-8.

[2]) Петровъ Op. cit. 69.

гадки, ні ґенієм початого труду, що над єї кістяками насьміють ся колись потомки.

Біль Лєрмонтова над браком у молодїжи свого народа всїх тих високих моральних прикмет, заступає Артемовский іронїєю над недостатком фізичних сил, над браком спроможности у молодїжи, випити стілько, кілько випивали наші батьки. І се нас разить. Зміст »Упадку віка« Артемовского може розсьмішити, але одушевити нїкого не може.

Колиб Артемовский дав був нам переклад »Думи« Лєрмонтова, ми були-б єму сердечно вдячні. В нїм могла би українська молодїж шукати заохоти до житєвої борби, з него черпати сили і одушевленя. Та перекладу поет нам дати не міг, бо в него самого не доставало вже дуже рано сили до житєвої борби, а єго відносини до російских властий, як се побачимо в однїй з дальших глав, заслугують на рішуче осудженє.

IV.

Проф. Петров перепечатав дві поезиї, в яких, по всїй імовірности дає нам Артемовский образки свого родинного житя. Їх заголовки: »До Любки« і »Текла річка невеличка«. Обі поезиї мають справдїшну артистичну вартість.

Про першу з них (пис. 16. марта 1856. р.) пише проф. Петров: »Стихотвір: До Любки, писаний, правдоподібно, з нагоди якоїсь родинної події; нїжними красками з'ображена в нїм

невинна трівожливість зарученої дївчини, чи молодої княгині«. Позволимо собі навести сей чудовий верш в цїлости:

На що ти, Любочко, козацке серце сушиш?
Чого, як кізонька маненька та в бору,
Що, чи то ніжкою сухенький лист зворушить,
Чи вітерець шепче, чи жовна де кору
На липі де подовбе, чи ящірка зелена
Зашелестить в кущі, — вона мов тороплена,
Дріжить, жахаєтця, за матїрю втїка:
Чого-ж, як та, і ти жахливая така?
Як зуздриш, то й дріжиш! себе й мене лякаєш!
Чи я до тебе, — ти як від мари втїкаєш!
Та я-ж не вовкулак, та й не медвідь-бортняк
З Литви; вподобав я не з тим твою уроду,
Щоб долею вертїть твоєю сяк і так
І славу накликать на тебе і незгоду!
Ой час би дївчинї дївоцку думку мать:
Не вік же ягодї на гільцї червонїти,
Не вік при матері і дївцї дївовать...
Ой час теляточко від матки одлучити...

Проф. Петров замітив, що сей верш, яко один з лїпших творів Артемовского, переклав п. Фет на росийску мову[1]). В хронольоґічнім списї творів Артемовского додав названий учений вістку, що верш сей має епільоґ з Горация[2]). Чи і о скілько сей верш залежний від поезий Горация, на се проф. Петров уваги не звернув. На се питанє хочемо дати відповідь.

В XXIII одї Горация (кн. I.), що носить заголовок: »Ad Chloen«, читаємо:

---

[1]) Петровъ: Op. cit. стр. 70-71.
[2]) Тамже: стр. 59.

Vitas hinnuleo me similis, Chloe,
Quaerenti pavidam montibus aviis
Matrem, non sine vano
Aurarum et silvae metu.
Nam seu mobilibus vepris inhorruit
Ad ventum foliis, seu virides rubum
Dimovere lacertae,
Et corde et genibus tremit.
Atqui non ego te, tigris ut aspera,
Gaetulusque leo, frangere persequor.
Tandem desine matrem
Tempestiva sequi viro[3]).

Коли порівнаємо оба тексти, то пересьвідчимо ся, що стихотвір Артемовского не є твором ориґінальним, а лише свобідним, артистичним пересьпівом оди Горация, в який поет вложив богато ніжного чутя, серця і знаня дївочої душі. Коли Гораций прикликує утїкаючу від него, Хльое, лише сухими, як осїнний вітер, словами: »Не йду за тобою, як страшний тигр, або ґетульский лев, щоби тебе роздерти!«, Артемовский украшує се місце сердечною сповідию молодця перед дївчиною:

---

[3]) Quintus Horatius Flaccus. стр. 119-120. Подаємо свобідний переклад сеї оди: »Утїкаєш Хльое, передімною, як та серночка, що на безпутних горах не без пустого страху перед вітрами і лїсом, шукає боязливої матери. Бо чи надходяча весна шумить в легких листях, чи зелені ящірки порушили корч, їй (серночцї) дрожать серце і колїна. Не йду за тобою, як страшний тиґр, або ґетульский (часть Африки: Ґетулїя) лев, щоби тебе роздерти. Покинь вже раз матїр, ти, що вже зріла, йти за мужем.

Та я-ж не вовкулак, тай не медвідь бортняк
З Литви; вподобав я не з тим твою
[уроду,
Щоб долею вертїть твоєю сяк і так
І славу накликать на тебе і незгоду!...

І в однім і другім творі найдемо майже ті самі порівнаня і образцї, але по при них слїдна також ріжниця. У Горация не достає сеї глубини чувства, сего ідеального розуміня любови яку стрічаємо у Артемовского.

Другу поезийку, писану, правдоподібно, також при нагоді якоїсь родинної події, називає проф. Петров »граціозною пісенькою«. Она звучить:

Текла річка невеличка
Тай понялась морем;
Була радість хоч на старість,
Та й узялась горем.

Нема пташки полїнашки,
Нема й сьпівів рідних;
Полетїла, не схотїла
Тїшити нас бідних.

Пісню сю підложив під ноти харківский проф. Станїславский [1]).

По сих двох поезиях ждали би ми рівно гарних стихотворів, з тим самим мотивом, в збірках Комара і »Кіевско-ї Старин-и«. Та на жаль, в першій з них нема згадок про родинне житє поета, в другій подибаємо їх вправдї, але поетична одежа в них дуже слабонька. Се не поезиї, а радше імпровізациї. З них дізнаємо ся

[1]) Петровъ: Op. cit. стр. 59 і 71.

лише про ідеальні відносини в родині Артемовского. Поет тужить за жінкою і дітьми, коли в р. 1833. поїхав до Петербурга, поклонитись цареви. Не тїшить єго нї ордер, нї стрічка, яку припняв єму цар Микола, нї намисто в сто червінців, яке цариця подарувала для єго жінки:

Петро буцїм повеселїв,
Та впять здурів
І сьвітом нудить,
Других і сам себе посеред ночі будить;
Петра напали перелоги;
Петра з нудьги не носять ноги;
Б Петра буцїм усе в господї уміра;
В Петра всї хворі там — і жінка й дїтвора!
Петро притьмом до дому до двора[1]).

За поетом, що в р. 1851. виїхав до Полтави на іспит в інститутї »благородныхъ дѣвицъ«, кличе жінка, щоби »Петрусь вернувсь швиденько«, бо »дїточки без него сирітками стали«[2]). Поета не тїшить музичний вечер, устроєний в інститутї, хоть музика грала різко, а »при нїй в сьвітлицї нї один не всидїв на ослінци«. У Пе-

---

[1]) Кіевская Старина з р. 1897 стр. 487-8 в стихотворі: Петро мужик непокорний. Поет, їдучи в Петербург, одїває ся »в жупан, а на жупан накладає з відлогою свитину і решетилівский кожух« і на дорогу бере »хлїба де-яку шматину«. Ся імпровізация, як сьвідчить француска дописка поета, була уложена в Петербурзї дня 3. марта 1833 в домі »Ексц. державного секретаря царя Льонґінова, в хвилї, коли автор брав дозвіл від Єго Ексц. на поворот до Харкова«.

[2]) Тамже стр. 478-9 в імпровізациї »Ой покинув Петро хатку« (26. червня 1851.)

тра болить серце. Як »тече річка все тихенько і моря шукає«, так серденько поета »до жінки здихає«[1]). Та сама туга за жінкою і дітьми обіймає поета, коли їде в послїдне відбувати іспит в полтавскім інститутї в р. 1854[2]).

V.

В доволї значній частинї поезий Артемовского бачимо політичний мотив. Поет апотеозує могучість росийского царя, а свій пересадний державний патріотизм лучить з виступами против ворогів росийскої держави. Під ворогами розуміє Артемовский в першім рядї Наполеона і Поляків.

Несимпатичними чертами характеризує нам Артемовский Наполеона в стихотворі »Ой час нам, Грицьку, пошанувать ся!« Там читаємо:

Нї, голубе! вже не таким тузам
Кабаки кирпа (смерть) втерла!
Вже Бонапарт як давсь в знаки і Москалям,
Да і того на дно до пекла вперла.
Воно то — нїчого гріха таїть — гульвіса —
На часточку не ткнув нїколи й двух шагів,
Лупив нїмоту й драв, та вжеж і драв із біса,
Поки не скуштовав московских стусанів! [3])

Як радуєсь поет з неудачного походу Наполеона під Москву, так само тїшить ся він, що

---

[1]) Тамже. стр. 479-80 »А щож оце Андрію!« (30. червня 1851.)

[2]) Тамже. стр. 500-1 »Послїдний еґзамен«. (Лютий 1854.)

[3]) Кіевская Старина з р. 1897. том. 56. стр. 484-5 і Зоря з р. 1896. стр. 415.

російскі війска під проводом Паскевича згнетли польске повстанє з 1831 р. І як колись Гораций велїв Вальґієви, втихомиряти свій біль по утратї сина, Миста, згадкою на успіхи оружя рідного краю [1]), так каже Артемовский Терешкови в своїм наслїдованю (з дня 25. лютого 1832 р.) з Горация, лїчити жаль за сином, Власом, радостию, викликаною здавленєм польского повстаня. Поет пише:

Воно-б не вадило сегоднї й підгулять...
Хиба-ж нас Білий цар до себе позове »служити«?
Звелїв не некрута а козаків давать!
Тепер то будем Ляхів і Турків бити!

А тут до Репнїна прибіг гонець на двір
Та й каже: Поминай тепер Ляхів, як звали!
Вже Хведорович наш з їх видавив весь жир
Вже, каже, й могорич в Варшаві запивали. [2])

Ще яснїйше виступає сей урядовий патріотизм поета і єго ненависть до ворогів російскої держави в стихотворі п. з. »До Химерних Пранцїв« (Французів), що станули в спілцї з Анґлїєю до війни против Росиї в р. 1853. Названий стихотвір лишений всякої поетичної стійности. Ми переаналїзуємо єго лише длятого, що для характеристики автора він незвичайно цїкавий.

---

[1]) Quintus Horatius Flaccus... стр. 201. Liber II. carmen IX:

.... Desine mollium
Tandem querelarum: et potius nova
Cantemus Augusti tropaea
Caesaris.

[2]) Сьвіт з р. 1882 стр. 242.

Чого ви, Пранції, розсвербілись? — кличе поет. Не йдете ви своїм власним розумом! Вас »підцькували Ягличванції« (Англичани), що вже нераз дались вам в знаки. Хиба-ж не на їх пораду ви спалили на кострі орлеаньску дївчину? А в Трафальґарі[1]) чи не втерли они вам носа, не стягнули з вас плюндр і панчіх та не попалили вам байдаків і човнів. А в Абукирі[2]) не вищипали вам всеї чуприни з голови? А вашого дядька, Наполеона, чи не стягнули з печі по битві під Ватерльо (18. червня 1815. р.) і не завезли на остров св. Єлени, де наставили »скавучать над ним собаку яглицьку скажену«,[3]) доки він не умер?... Все те зробив Пальмерстон[4]). А чи ви забули, як сей Пальмерстон знищив

---

[1]) Трафальґар — ріг на березї іспаньскої провінциї, Севіллї, на атлянтицкім морю. В р. 1805, дня 25. жовтня побили тут Англичани під проводом Нельзона французско-іспаньску фльоту під адміралами Villeneuve і Gravina, Першого з них зловлено, другого убито.

[2]) Абукир лежить на побережю Египту, 15 кільометрів від Александриї. В р. 1798 Англичани побідили тут Французів, в рік пізнїйше добули Французи на ново Абукир, однак в р. 1801. Англичани остаточно відобрали его Французам і прогнали їх з Египту.

[3]) Під »яглицкою скаженою собакою« розуміє Артемовский ґубернатора острова св. Елени, Сір-Гудзона-Льове, що для спиненя утечи Наполеона віддалив всїх его товаришів, з виїмкою Бетранда і Монтольона. Коли Гудзон не хотїв дозволити Наполеонови проходитись по острові без військового догляду, Наполеон не вийшов більше зі свого мешканя.

[4]) Пальмерстон (1784 + 1865) один з найвизначнїйших, хоть не все розважних англїйских полїтиків.

морску силу Греції? Коли жид, Пацяпика (Пасифієно) виступив зі своїми претенсиями до Греції, Пальмерстон використав сю нагоду, спалив всї грецкі байдаки, а на місце дорогоцїнних марморних статуй і бюстів післав їм глиняні знимки. А чи ви забули на Омелькове весїлє?[1]) Чи не обертав вас тогдї Пальмерстон на всї боки? А ваш король, Людвік-Пилип, чи не утїк (1848. р.) зі своєї столицї, лишаючи всї свої достатки в руках орударів революциї, Ледрю Ролєна і Люї Блянка, найнятих Пальмерстоном? А таких »цуциків«, як два останнї, має Пальмерстон більше, а з них »найскаженїйші«: Кошутко, Клапка[2]) та Маценко[3]):

Один знай гавка на Венґерця,
Другий на Москаля гарчить,
Той на цесарця пінить з серця,
А Пальмерстон цькує й мовчить...

та в своїй »Хворенскій кузнї«[4]) кує кайдани на хрещений люд. Найбільше болить Пальмерстона

---

[1]) Le mariage d' Espagne duc du d' Aumale — іспаньске вінчанє Омальского герцоґа, що напесло чимало трівоги Вестмінстерскому кабінетови зі всїми єго наслїдками для орлєаньскої династиї з 24. лютого 1848 р.

[2]) Кляпка — вожд польских віддїлів в угорскім повстаню.

[3]) Mazzini Guisseppe — Італїянець, революціонер, що стремів до утвореня в Італїї републики. Від 1852 р. перебував він в Англїї і звідси кермував переворотами в своїй вітчинї.

[4]) Foreing office — англїйске мінїстерство заграничних справ.

слава білого царя, Миколи, що орудує всїм сьвітом і до всїх дібравсь, що в угорскій пожозї (з р. 1848.) »угамував паливодів«, що вмішав ся в гольштиньску справу (1848. р.) і довів єї до путя. Болить і се Пальмерстона, що цар Микола:

. . . . пишним мосцїпанам
На карк шляхецкий наступив
І їх сеймове »nie pozwalam«
В Пелим[1]) погріть ся відпустив.

Тяжко Пальмерстонови і се перенести, що цар...

Русалимску справу
І грецкий люд в опеку взяв[2])
І аж на Сир-Одарчин[3]) к сплаву
Війска з арматами послав...

Бояв ся Пальмерстон, щоби Росия не влїзла єму до Індиї, тай призвав вас, Французів, на поміч султанови Абдулеви. А який з тої помочи вислїд? Росийскі ґенерали, Бебутов і Андроннїков, побили Абдуля на суші; адмірал, Нахімов, на морю. За поміч хотїли взяти Англичани Кандію. А Французам що дісталось?

. . . . В заробітку слава
Та на дорогу батіжок...
Батіг їм знадобицця й дома
Своїм гульвісам шкуру драть,

---

[1]) Пелим — місто в Сибіри

[2]) В р. 1853 взяв цар в опіку Християн грецкого ісповіданя в Палестинї. Коли Порта відмовила жаданям царя, почалась війна між Росиєю і Туреччиною, в яку вмішались против Росиї Англїя і Франция.

[3]) Ріка Сир-Дария в Туранї.

Щоб бунтовать зійшла оскома
І Турком Москаля лякать!

Поет певний сего, що Туркам втре цар Микола табаки і що Абдуль поставить могорич.[1])

З вершом »До химерних Пранців« стоять в тісній звязи ще три стихотвори Артемовского. Два з них є панеґіриками в честь російских ґенералів за їх побіди в р. 1853. над турецкою фльотою і військами.

Перший панеґірик присьвячений Андронїкови і Нахімови. В нїм сьмієсь Артемовский з султана Абдуля, що надїяв ся розбити російске війско, що лагодив на Воронцова аркан з шовку, на якім тепер довго прийде ся висїти Туркам. Андронїкова і Нахімова звеличує поет такою апострофою:

Сполать тобі
В Рускій землї,
Андронче козаче!
Ти бусурман
Змяв на гаман
Нехай Абдул скаче!

Сполать тобі
В Рускій землї
Нахименьку хвацький,
Що попалив
І потопив
Байдаки султаньскі![2])

---

[1]) Кіевс. Стар. з р. 1897. т. 56. стр, 496-500 і Зоря з р. 1896. стр. 471-2.

[2]) Кіевская Старина з р. 1897. т. 56. стр. 491—2 Панеґірик писаний по 18. падолиста 1853. Сполать — на многі лїта (*εἰς πολλὰ ἔτη*).

В другім панеґірику, висланім під адресою пані П. И. Л-вої, від котрої поет одержав першу вістку про побіду Бебутова над 36-тисячним турецким війском під проводом Абді-паші в Азиї, глузує Артемовский з польских охотників, що бороли ся в рядах турецкої армії против Росиї, а до султана кличе:

Як до Тебе, Меджіде,
Отця звісточка прийде,
Що наш бравий князь Бебут
Дав Абдї-паші капут,
То не дмись вже мов той сич,
А в сїрка очий позич
Та прийди і повини ся,
Низько в ноги поклони ся,
В церкві Богу помолись,
Та не дуже то й скупись
І на сповідь кинь гривняку,
Щоб Бебут не втер ще маку,
Побожись тай дай заріку,
Що до смерти,
Що до віку,
Не зачепиш більш нїколи
Білого царя Миколи[1]).

Так само сьміє ся Артемовский в третім верші з султана, що бажав перенести свій двір знамя і сорочку Магомета до Адріянополя, що надїяв ся на свої війска і на поміч Англичан та Французів:

Не поможуть, султане,
Пранцї й Ягличванцї,

[1]) Тамже. стр. 493 4. Сей панеґірик писаний дня 12. грудня 1853.

Москаль свого дотягне
Не в вечір, так в ранці!
Так спи-ж дома, Меджіде,
Ми буркать не будем,
А як Москаль надійде
Ми тогді й розбудим[1]).

Всї три наведені стихотвори під лїтературним оглядом рівнож дуже слабенькі. Разом з вершом »До хімерних Пранців« становлять они другу фазу в розвою державного патріотизму у Артемовского. Може бути, що на державний патріотизм в часї російско-турецкої війни, в сїй другій фазї, зложив ся ентузиязм Артемовского для визволеня Християн з під панованя Турків. На се вказував би уступ з панеґірика, писаного в честь Бебутова:

Сьпівав я сором
В ганьбу султаньску,
Стоптану силу
Його поганьску[2]).

Своєю дорогою була ще й иньша причина сего урядового патріотизму у Артемовского, про яку буде річ на другім місци. Колиж говоримо про першу фазу єго урядового патріотизму в сорокових роках і про єго ворожі виступи против Наполеона і Поляків, висловлені в поезиях »До Терешка« (1832. р.) і »Ой час нам Грицьку пошанувать ся« (1836. р.), то замітити мусимо, що сей обяв стрічаємо також у иньших письменни-

[1]) Тамже стр. 495-6. Верш писаний 16. грудня 1853.
[2]) Тамже. стр. 493.

ків харківского круга, Основяненка, Метлиньского, Корсуна, а побіч них, специяльно в ворожнечі против Поляків, і у иньших, сучасних письменників-Українців, як прим. у Маркевича і Бодяньского.

Перейдемо їх по порядку.

Коли Артемовский апотеозував могучість російского царя, величав силу воєнну Росиї і подвиги російских ґенералів, — Григорий Квітка Основяненко в своїм урядовім патріотизмі пішов ще дальше. Він ідеалїзує систему правлїня російского царя. В очах Квітки цар — справдїшним батьком народа, а єго володїнє — найідеальнїйшим ельдорадом.

Описуючи голодовий рік і роздачі підмог між бідних людий в повісти: »Добре роби, добре буде!« Основяненко пише:

»А дати-ж стілько гроший, хто може, як не цар наш, государ премилосердний... і все то за тим і трата така, щоб бідний народ не страждав без хлїба... От істинно отець ік своїм дїтям! І хиба-ж тільки у нього і є, що ми? Еге! Слава, Тобі, Господи! є нашого народу чимало, а тож ще і російского і нїмецкого і татарского і колмицкого... і якого то народу нема! І усїж то ідуть під нашу державу, бо дуже хороше усїм жити! І усеж то наш милосердний цар об всїх убиваєтця і жалкує, як отець дїточок своїх... Коли наш цар дозна, що одного братчика хто зобидить і не дадуть йому у помочи, то десятьох начальників змінить;

а якби одна душа від недосмотру вмерла? Не знаю, щоб тут було! Подержи-ж його Господи, і з царицею і на наш вік, і дітий і унуків наших, щоб і ті хвалили Бога за такого царя і встаючи і лягаючи, молили за нього Бога, як ми робимо«[1]).

На иньшім місци читаємо: »Господь нас усїх по милосердию Своєму не оставив і послав нам такого милосердного Царя, що й міри нема. Без його любови, хлопіт і старання об нас, щоб з нас було? Пропали-б ми усї...«[2]).

Від такого ідеального погляду на царя переходить поет до прози, нагадуючи українському народови, що цареви треба складати подушне, бо »без гроший не можна нїчого зробити і Цареві нашому без казни не можно нї війска содержати і нїякого порядку дати. А казни богато потрачено у сей год, нї на когож більше, як на нас, по усїм ґуберніям, де голод був; так і нам тепер треба, яко мога кинутись та заробляти, та подушне зносити, та недоїмку, на кому є, уплачувати; тогди і Цар нас пожалує і Господь помилує, і бачачи, що ми добрії і покірнії дїти, не пошлеть нам більш нїякої такої біди і Царя нашого продержить на сїм сьвітї, для нашогож щастя, на многії лїта!«[3]).

---

[1]) »Добре роби, добре буде!« апробоване цензурою дня 4. жовтня 1833 р. Порівнай: »Малороссійскія повѣсты«, разсказанныя Грицькомъ Основяненкомъ. Кіевъ-Харьковъ стр. 164.

[2]) Тамже: стр. 175.

[3]) Тамже. стр. 176.

Основяненко велить молити ся за царя: »Подержи-ж єго, Господи, у щастї і здоров'ї на сїм сьвітї і при нас, і при наших дїтях і унуках, що він нас у самую злую годину не покинув і пропитав нас, як отець дїтий... Пошли, Господи милостивий! і Цареві нашому і Цариції усе, чого вони від Тебе желають і що Ти знаєш, за їх добрість їм послати!«[1]).

Ті самі, повні одушевленя, похвали для царя, ті самі зазиви до молитви за царя, ті самі поклики до складаня подушного висловив Основяненко також в своїх »Листах до Земляків«[2]).

Зовсїм природно, що і вороги, які посьміли непокоїти державу виідеалїзованого царя, стають для Основяненка ненавистними. А ворогів сих бачить Основяненко в Наполеонї і Поляках.

В »Отечественныхъ Запискахъ« за рік 1843 (том 27.) напечатав Основяненко повість п. з. »1812-й годъ въ провинціи«. Який дух віє з сеї повісти, можемо мати понятє з листу Основяненка до редактора названого журнала, А. А. Краєвского. Основяненко пише: »Єсть у меня статья подъ названіемъ »1812-й годъ въ провинціи«. Въ ней изложено все, начиная отъ первыхъ извѣстій о вторженіи непріятеля, собранія ополченія, вѣстей о Смоленскѣ, Бородинской

---

[1]) Тамже, стр. 178.

[2]) Тамже стр. 567 і дальші. Вперве напечатано їх в р. 1839.

битвѣ, занятія Москвы, изгнаніи и истребленіи злодѣевъ...«[1]).

Так само не щадить Квітка Поляків, а повстаню з р. 1831. присьвячує він згадку в своїй повісти »Божі діти«. В згадці тій дише Основяненко ненавистию до Поляків, а тон, який пробиває ся з неї, сьвідчить наглядно, що великий талан письменника не йшов в парі з єго образованєм. На доказ сего досить навести такий зразок: »Як ось Ляхи, нї з чого більш, як з жиру, показили ся мов собаки, та з дуру, мов з печі, задумали відбивати ся. Треба дурнїв провчити, ляпаса по морді дати, щоб не вередовали. От і послали против них, які були ближче, полки...«[2]).

У поета українських могил і степів, Амврозия Метлиньского, відзиває ся рівнож, попри горячій любві до України і єї минувшини, струна урядового патріотизму. Поет сьпіває:

Царство Білого Царя широко розлегло ся,
Од восходу до заходу сонця простягло ся:

---

[1]) Письма Гр. Ф Квитки къ А. А. Краевскому. Кіевск. Старина р. 1893. Том. 43. стр. 379. Лист писаний дня 17. жовтня 1842 р.

[2]) Малороссійскія повѣсти... стр. 491. »Божі діти« напечатано в р. 1840 в російскім перекладї. В письмі до А. А. Краевского з дня 28. грудня 1841 пише Основяненко про відносини України до Поляків в XVII віцї: »Еще они, малороссіяне, судили да рядили, какъ бы отстать отъ нечистыхъ Ляховъ, къ кому бы выгоднѣе пристать, какъ предки наши не долго думавши, поднялись и пошли къ родному Батюшкѣ, Царю Русскому, сѣли по Украйнѣ слободами (селеніями по границѣ) и давай отбивать ся отъ Татаръ и заслонять собою Россію«. Кіевская Старина 1893. том. 43. стр. 378.

Є там чимало місця для сили,
Місця чимало і для могили.[1])

Метлиньский взиває Українців до вірної служби цареви і до нищеня ворогів російского царства:

Нам, братця, нам, братця, під конем трощити
Ворогів наших невірних проклятії кости...
Або в морі
На просторі
Цареві служити,
Славоньки собі шукати;
Ворога губити,
Та щоб наших було знати![2])

Метлиньский йде так далеко, що в поезиї »Самотні сьпівці« взиває не лише російских поетів, але навіть польских поетів-еміґрантів, щоби вертали до краю і засьпівали голосну пісню:

Є в нас Віра, Цар і Мова,
І чимало нас Словен,
Все своє в нас... ну чого нам
Ще шукати в бусурмен?

Гей, ви злітайте ся хлопці сьпівці:
Голоснійше засьпіває стая!
Край не малий в нас, великий в нас Цар:
Щоб була-ж і пісня голосная.[3])

Першому ворогови російскої держави, Наполеонови, і єго воєнній неудачі присьвячує Ме-

---

[1]) »Думки і пісні« Амврозия Могили (Харків 1839) стр. 101. »Пожар Москви«. Моє львівске видане (1897) стр. 61.

[2]) Тамже. »До Вас!« стр. 41-3; львівске видане стр. 36.

[3]) Тамже стр. 71-4; львівске видане стр. 48-9.

тлиньский поезию »Пожар Москви«. Є се пересьпів стихотвора ческого поета Челяковского п. з. »Велика Панахида«. Поет каже, що недавно минув сей рік, як

Француз із Німцем побратав ся, край наш [псував,
Вішав і різав людий, церкви обдирав.

Та відозвав ся цар, а зі всїх сторін »задзизчали кулї, засвистїли стріли і козацкий, гострий спис в ребра ворогів полїз«. Вороги падали на землю і своєю кровю полоскали чужу землю.

І козаків із могили в час той викликали,
Щоби уставали на поміч — Москву ратували;
Знову чубатий на конику в полї гасав,
Москву сьвятую із під ворога визволяв.

Наших костий полягло тогдї чимало. Не стало воску на сьвічки, щоби їх помянути. Так ми запалили одну, велику сьвічку, про яку ще сьвіт не чував — місто Москву:

Такую братам на поминки ми сьвічку
Для Бога спалили одну — невеличку;
Вона-ж нам од Бога купила ізбаву,
З нас тяжкую кару зняла:
Із рідного краю, мов зірка мітлою,
Всю нечисть-чужину змела! [1])

З сего верша пробиває ся з одної сторони урядовий патріотизм поета і ненависть до Наполеона, з другої радість, що під Москвою ви-

---

[1]) Тамже. стр. 101-104; львівске видане стр. 61-3. Оцїнку сеї поезиї гляди в моїй студиї: Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego, видане краківскої академії наук. Kraków 1897. стр. 13-15.

ступали козацкі полки. Нема сумнїву, що під Москвою полягло чимало українських костий але в поезиї Метлиньского відзначити мусимо історичну неточність. Нам звістно, що в кінци червня 1812 р. видав цар на імя »малороссійского« ґенерал-ґубернатора, князя Я. И. Лобанова-Ростовского рескрипт, яким велено постаратись о безпроволочний набір козачих полків в чернигівскій і полтавскій ґубернії і висилку їх в Калугу і Тулу, з обітницею, що сей набір заступить »обыкновенный рекрутскій наборъ, въ прочихъ губерніяхъ въ осени приготовляемый«. Князь Лобанов заняв ся сею справою, обіцюючи козакам за їх услуги увільненє від рекрутских наборів і утворенє окремого українського війска, »близко похожаго съ древнымъ состояніемъ малороссійскихъ воиновъ«. Козачі полки готовились до походу, але тяжке економічне положенє України, надмірні вимоги від населеня, а вкінци непорадність висших властий були причиною, що набір опізнив ся, а українське козацтво не взяло участи в війнї против Наполеона.[1])

Другого ворога російскої держави, Поляків, поет також не щадить,[2]) хоть відносить ся до него обережнїйше, чим Артемовский і Квітка.

---

[1]) Н. С. »Къ исторіи малороссійскихъ козаковъ въ концѣ XVIII. и въ началѣ XIX. вѣка«, Кіевск. Старина з р. 1897. том 57. стр. 473-6.

[2]) В поезиї »До Вас« пише Метлиньский:

За білії руки панянок нам не водити
От по тому гладенькому нїби скло помостї...

В тім хорі визначнїйших письменників харківского круга не бракло також голосу одного з меньших поетів, Олександра Корсуна. В царофільстві і в апотеозї Хмельницкого зближає ся Корсун до Основяненка. Він пише:

»І я, і ви, і усї ми породились і повиростали на Вкраїнї. Вона годувала нас дїток своїх, — і за те усї ми, скільки нас нї є, кохаємо її мов рідную мати. Та тільки от-що: бачите, вона мати, — стало бить жінка; а жіноче дїло звісно: що вона? Жінка, тай годї! — Деж таки їй небожечцї, хлопотать ся, та доглядати таких хлопцюг, як ми. — Так бачите, треба ще нам і батька; бо без батька й маленька сїмя не подержить ся... Так, так-то, дякуйте Господу милосердному, що Він не зоставив нас сиротами, що Він дарував нам Рідного

Нам, братця, нам, братця, вже нам не ходити
Та до панів тих, до панів тих, великих у гостї.

(Думки і пісні (Харків) стр. 41-3. льв. видане стр. 36).

Під »панами« розуміє поет Поляків. В »Підземній церкві« відзиває ся Метлиньский:

Поки жили козак списи й шаблюки,
Не добував нїчого даром Лях,
Вже зтерпів і козак чимало муки,
Вмірав на палях він і в кайданах,
Так і в чужій крові пополоскав він руки,
І попанував в лїсах і по степах.

Тамже стр. 60; льв. вид. 43.)

В поезиї »Рідна мова« читаємо:

.... Обізвав ся батько рідний,
Що умер за козаків
Мов народ, учулось бідний
Застогнав із під Ляхів...

(Тамже, львівске видане, стр. 71.)

Батька, Царя православного. Так, бачите: ми не сироти, у нас є неня, є й Батько. А була й нам лиха година!... Та ви-ж таки, мабуте чули, як нівечив нас гаспідский Лях із своїм невірним королем: то був собі добрий тато!! — Ні, хлопці, ні: то не був нам рідний батько; бо деж таке видано, щоб у правовірних був батько католик?!... Спасибі Гетьману Хмельницкому, що добре нараяв дідам нашим; спасибі-ж і дідам, що послухали Гетьмана...«[1]).

Про війни Наполеона спомянув поет в своїм, доволї удачнім перекладї висше згаданої поезиї Челяковского »Велика панихида«[2]), а хоть в стихотворі ческого поета і в перекладї Корсуна бачимо сердечне співчутє для убитих з обох сторін, Росиян і Французів, то не підлежить сумнївови, що і Корсун, хочби з огляду на свій державний патріотизм, не інакше глядів на Наполеона, як дивились на него Артемовский, Основяненко і Метлиньский.

Так само не ріжнить ся Корсун в своїх поглядах на відносини України XIX. віку до Поляків. Між Україною а Польщею нема мира! Поет рад би, щоби козацтво XIX. віку так само боролось з Польщею, як козацтво XVII. віку. Про се сьвідчить нам єго верш п. з. »Зрада«:

---

[1]) Корсун: »Сніп«, україньский новорочник. Харків 1841. в казцї: »Від чого чапура живе біля моря і чому вона їсть жаб та гадюк«. стр. 210—12.

[2]) Тамже. стр. 224—4.

Дївчина хоче здержати у себе козака, бо на дворі метелиця. Ковак відповідає:

Нї! дївчино! — нї! не те!
Хай воно собі мете,
Хай собі шкварює!...
Полїчу до козаків,
Та на гаспідских Ляхів...
Се-ж їх не минує! --

Хоч дївчина втихомирює козака і толкує єму, що й без него »були Москалї й козаки« а они »попобють, тільки де Ляха знайдуть«, козак від'їздить, бо »ізрадником я не був, що козак я не забув, як Самого Бога...«[1])

За борбою з Поляками тужить в р. 1830. в своїх »Украинскихъ Мелодіяхъ«, Українець, Микола Маркевич, присьвячуючи польско-руским відносинам XVI і XVII віку три поезиї: »Чигиринъ«, »Гетьманство« и »Мѣдный Быкъ«. Перші два важні для нас, бо в них находимо натяки на час, в якім жив Маркевич.

В »Чигирин-ї« осьпівує поет козацтво:

Тамъ были козачьи въ лѣсахъ курени,
В разсказахъ о битвахъ катились ихъ дни,
Сверкали ихъ копья, ихъ сабли звучали,
Костры по ночамъ у шатровъ ихъ пылали.,
Тамъ конь никогда не стоялъ безъ сѣдла
Копытомъ рылъ землю и грызъ удила.
Коль скоро Хмельницкій махнетъ булавою, —
Полковники, выбѣгутъ, шумною толпою;
Украйна! свобода! онъ крикнетъ полкамъ, —
И все понесется, и горе врагамъ!

---

[1]) Тамже. стр. 222—3.

А нынѣ... кому мы готовимъ коней?
Къ чему намъ козачки вскормили дѣтей?
Не намъ табуны отпасли ся по волѣ:
Ужь съ сыномъ козакъ не наѣздники въ полѣ!
Часъ отъ часу гаснетъ въ Украйнѣ любовь, —
И стала какъ ледъ Запорожская кровь...[1])

Душу поета проймає глубокий жаль, що ті часи козацких воєн не вернуть ся. В »Гетьманств-і« читаємо:

Булава, бунчуки
Не воскреснутъ для насъ!
Лишь поютъ старики,
Какъ Хмельницкій погасъ:

Уж не будетъ, не будетъ въ Украйнѣ Гетьмана!
По лѣсамъ бунчуковъ, на конѣ, съ булавой,
Не скакать ужь ему предъ козачей толпой:
Скоронили Украйну мы въ гробѣ Богдана!

Усачи козаки
Изъ дубовыхъ гробовъ
Не сберутся въ полки,
Не пойдутъ на враговъ.

Вы сокрылись, сокрылись, блаженные годы!
Хоть пасется табунъ на зеленыхъ лугахъ,
Запорожцы не скачутъ въ обширныхъ степахъ,
И лишь память осталась бывалой свободы!

Ворогами України в XIX віці у поета не хто иньший, а Поляки:

Бандуристы поютъ
О святой старинѣ;
Но Поляковъ не бьютъ
Козаки въ Чигринѣ

---

[1]) Украинскія Мелодіи. Сочиненіе Ник. Маркевича. Москва 1831. Цензура дозволила їх печатати дня 27. червня 1830. р. »Чигиринъ« поміщений на стор. 50-51.

И какъ первая капля съ небесъ дождевая,
При началѣ дождя, заскользитъ по листамъ,
Изъ очей старика по звѣнящимъ струнамъ,
Задрожавши, слеза покатится сверкая...[2])

Може й не надїяв ся Маркевич, коли писав сї поезиї, що небавом прикличе до житя Росия козацкі полки і поведе їх на поле бою против Поляків. Може і не думав поет, що для України вскорі блисне марна надія на утворене окремого українського війска »близко похожаго въ древнымъ состояніемъ малороссійскихъ воиновъ«.

Настав час польского повстаня. Цар Микола рад був єго чим скорше здавити, тому віднїс ся дня 20 цьвітня 1831. року до ґенерала-ґубернатора України, кн. Репнїна, з запитанєм, чи не можна би утворити з українського козацтва, як се було в 1812 р., в можливо найкоротшім часї кілька полків і вислати їх на поле бою. Князь Репнїн заняв ся сею справою з великою дбалостию, а про настрій, який викликав зазив царя між козацтвом і українською шляхтою, подав Репнїн цареви такі вісти:

»Вашего Императорскаго Величества призывомъ малороссійскихъ козаковъ къ вооруженію, для содѣйствія къ прекращенію мятежа неблагодарныхъ Поляковъ, оказываете имъ величайшіе довѣріе, коего драгоцѣнность они въ полной мѣрѣ восчувствуютъ. Народ сей, сохранивъ и доселѣ воинственный духъ предковъ своихъ, сохранилъ и древнюю ненависть къ Ля-

---

) Та м же. стр. 41-2.

хамъ, подъ коихъ игомъ стеналъ край сей болѣе трехъ вѣковъ. Предки оставались непоколебимы въ Православіи, при всемъ усиліи введенія уніи и вѣрными Престолу, не смотря на ухищренія и прельщенія Виговскаго, Дорошенка и Мазепы. Таковыми будучи и потомки ихъ, нынѣ покоющіе ся подъ мощнымъ, правосуднымъ и отеческимъ скипетромъ Вашимъ, я смѣло ручаюсь, что малороссійскіе козаки съ радостью поставятъ изъ себя поборниковъ за престолъ и отечество. Таковые чувствованія одушевляютъ и дворянство здѣшнее....«

Небавом утворено з козацтва вісїм полків легкої кавалєриї, надїлено козацтво деякими дрібними полекшами і обіцяно »по минованіи нужди въ служеніи сего войска, относительно людей, въ ономъ бывшихъ, сдѣлать особое распоряженіе«[1]).

Сам факт покликаня до житя козацких полків викликав між Українцями велике одушевленє. Сьвідком сего »Козацкая пѣсня«, уложена А. Боди-Варвинцем (Бодяньским) »по случаю возстановленія Малороссійскихъ козацких полковъ 6. мая 1831. года«, а напечатана в »Молв-і« за р. 1833. ч. 99. Бодяньский кличе:

»Ой нуте, Брацця! Гей Братища!
Як мога, лусом, за списища.
Сїдлайте коний вороних,
Як зміїв от лихих!

---

[1]) Н. С. »Къ Исторіи малороссійскихъ козаковъ...« Кіевская Старина з р. 1897. том 59. стр. 115-117.

Швидчій одгострюйте шаблюки!
По парі пістолетів в руки!
Козацькі шапки на бакир!
Вже годї кажний буть мугир!
Нум боронити Україну,
Як матїр подобає сину!
Скорій ходїмо на Ляхів,
Да станем бить з усїх шляхів!
Ще не забули ми Богдана,
Козацького свого гетьмана,
Як з війском він їх тормошив,
Як їх, де не піймав, душив...
Дамо ся знать свою уроду,
Всїх к чорту з мосту прямо в воду!«[1])

Та козацким полкам, подібно як в р. 1812. не судилось взяти участи в війнї. Один з урядників канцеляриї князя Репнїна, Сердюков, подає про сю орґанїзацию козацтва і єго дальшу долю в своїй автобіоґрафії такі вісти: »В р. 1830 (читай: 1831) в часї польского повстаня утворювано козацкі полки по манїфестї царя Миколи, на такій основі, як се було в 1812. роцї. Їм обіцяно по скінченю війни поворот домів, а тим, що поступили би в офіцири з »гражданскихъ чиновниковъ« — переіменованє в »военные чины«. В такій надії все закипіло і несповна в місяць виставили полтавска і чернигівска ґубернїя вісїм полків, кождий по тисяч лю-

---

[1]) »Козацкая пѣсня« писана в Переяславі дня 20. мая 1831 р. Єї перепечатав з »Молв-и« Вл. Каллашь в статиї »Къ исторіи малорусской литературы 20-хъ и 30-хъ годовъ XIX. в« Кіевск. Старина з р. 1900. т. 69. стр. 149-159.

дий, а дворяни купили коний і збрую. Козаки йшли всї радо, поміж ними було богато таких, що оставили жінок, дїтий і досить значне майно. Полки пішли, станули на границях, а що війна скоро покінчилась, тому видано розпорядженє, щоби їх відослати домів. Здаєсь, що при кінци 1831. року деякі з них вернулись вже в обійми родини«[1]).

Надії, які покладали Українцї на утворенє постійних українських полків, не справдили ся мимо незвичайно щирих заходів князя Репнїна. Не помогли завірюваня кн. Репнїна, висилані під адресою царя, що на случай утвореня українських полків стане »на стражѣ у Днѣпра противъ легковѣрія польскаго народъ воинственный«, що »къ рядамъ побѣдоноснаго воинства Вашего присоединится значительный отрядъ вѣрныхъ и усердныхъ поборниковъ«. Не придали ся на нїчо представленя Репнїна, що козацтву в р. 1812. заподїйно тяжку кривду за їх услуги, несені охотно і з самопожертвованєм

[1]) Н. С. »Къ исторіи малоросс. козаковъ..« Кіевск. Старина з р. 1897. том 59. стр. 118. Автор наведеної статиї сумнїває ся, чи вість подана Сердюковом, вірна. По нашій гадцї, сумнїватись нема потреби, тим більше що й Артемовский, чоловік, що жив в часї польского повстаня, стверджує вість Сердюкова, коли пише, що білий цар »звелїв не некрута а козаків давать, тепер то будем Ляхів і Турків бити«, а вслїд за тим додає:

А тут до Репнїна прибіг гонець на двір,
Та й каже: поминай тепер Ляхів, як звали!
Вже Хведорович наш з їх видавив ввесь жир,
Вже, каже, й могорич в Варшаві запивали.

(Сьвіт з р. 1882. стр. 242.)

бо торжественної обітниці на утворене постійних козацких полків тогді не сповнено, »а послѣдовавшая вскорѣ потомъ отмѣна и обращеніе сихъ ревностныхъ воиновъ опять въ казенные поселяне и къ рекрутскому набору повергло въ уныніе всѣхъ козаковъ и внушило имъ недовѣрчивость, свойственну народу малообразованному«[1]). Подібно, як по р. 1812. настали для козацтва дуже тяжкі часи. Рекрутскі набори не уставали, а козаків висилано на службу в кавказкі, лінійні війска і полки. Головним противником заходів кн. Репніна був тогдішний голова »государственнаго совѣта и комитета министровъ« кн. Віктор Павлович Кочубей, що бояв ся опиря сепаратизма і вговорював безнастанно в царя Миколу конечність як найскоршої асиміляциї українських козаків з прочим населенєм краю[2]). Інтриґи против кн. Репніна довели до того, що в р. 1834 дня 31. грудня назначено на єго місце ґенерал-ґубернатором ґрафа Ґурєва[3]).

Та якби оно не було, то се не підлежить сумнївови, що надія на утворене постійних, козацких полків, віра, що цар і на будуче велить »не рекрута, а козаків давать«, була одною з головних причин сего урядового, росийского патріотизму, що з такою силою відозвав ся в творах українських письменників і поміж українською су-

---

[1]) Н. С. »Къ ист. малор. козаковъ«. том 59. стр 121.
[2]) Тамже. стр. 129-131.
[3]) Тамже. стр. 349-50,

спільностию. Під впливом сеї надії віджила рівнож приспана, вікова ворожнеча між Україною і Польщею. Та були ще й иньші причини сих обявів, про які станемо говорити в другій главі.

VI.

Для висьвітленя дальшої причини, що визвала грімкий хор урядового патріотизму між українськими письменниками, ми зневолені заглянути на хвилю до російскої літератури. Для нас цікаво прослідити, які гадки викликали в російскім письменьстві дві важні події: війни Наполеона і польске повстанє, бо нема найменьшого сумнїву, що частина сих гадок не проминула безслїдно для українських письменників. В тій цїли задержимо ся головно при творах Пушкіна, бо нї один російский письменник не дав нам так точного перегляду почувань і гадок, що жили будьто між цїлою російскою суспільностию, будьто між єї частиною, як Пушкін. Своєю дорогою для повнїйшого виясненя річи, ми будемо покликуватись також на иньших, сучасних російских поетів.

Дня 12. червня 1812 р. перейшли Французи через ріку Нїман. Росия не була до війни готова. Цар Александер, що перебував тогдї в Вільнї, не хотїв доводити до війни. Він бажав поєднатись з Наполеоном. В тій цїли вислав він до Наполеона ґенерал-ад'ютанта, Балашева, і через него годив ся на мир під услівєм безпроволочного видаленя Французів з російских земель. Напо-

леон на мир не пристав і чужоземні полки розлились по північно-західній части Росиї[1]).

Війна против гордого Наполеона, що бажав мати цілий сьвіт під своїми ногами і его неудача викликали між росийскою суспільностию велике одушевлене. Чужинець посьмів перейти росийску границю. Чужинця розбито. Тиртеєм, що накликував росийскі війска до борби против Наполеона, був Василь Жуковский. Він бере участь в війні против Французів і в таборі під Тарутином пише верш п. з.: »Пѣвецъ во станѣ русскихъ воиновъ«, а в нїм зрівнує росийских жовнїрів з старинними героями, сьпіває пісню в честь своєї вітчини, своїх рідних сторін, піль, рідного неба, рідних потоків, питаючи:

Что вашу прелесть замѣнитъ?
О родина святая!
Какое сердце не дрожитъ,
Тебя благословляя?

В наведенім верші згадує також Жуковский з сердечним співчутєм про рицарів, що впали на боєвищи в обороні вітчини. Зовсїм природно, що в часї війни очи Росиї і росийского поета звернені на росийского царя. Жуковский кличе:

»Тебѣ, сей кубокъ, русскій Царь!
Цвѣти твоя держава;
Священный тронъ Твой намъ алтарь;
Предъ нимъ обѣтъ нашъ: слава!

---

[1]) »Къ исторіи малор. козаковъ«. Кіевск. Стар. з р. 1897. том 57. стр. 472.

Не измѣнимъ; мы отъ отцевъ
Пріяли вѣрность съ кровью:
О Царь, здѣсь сонмъ Твоихъ сыновъ,
Къ Тебѣ горимъ любовью;
Нашъ каждый ратникъ Славянинъ;
Всѣ долгу здѣсь послушны;
Бѣжитъ предатель сихъ дружинъ
И чуждъ имъ малодушный« [1]).

По розбитю Наполеона гомонить ся радість і одушевлене для царя не лише в творах Жуковского [2]), але також у иньших российских письменників, Мерзлякова [3]), Шаховского [4]) і т. п., а побіч них в молодечих письмах ученика Царскосельского ліцея, Александра Пушкіна.

Проф. Третяк [5]) зазначує справедливо, що ліцейні часи Пушкіна (1811—1817) були для Росиї часами наперід тяжкої проби, опісля великих тріюмфів. Сліди тих вражінь і чувств, як будили тріюмфи российского оружя в души Пушкіна, виступають в двох єго стихотворах: »Воспоминанія въ Царскомъ селѣ (1815)« і »На возвращеніе Государя Императора изъ Парижа въ 1815 году«.

В першім величає поет царицю Катерину і єї сподвижників, а дальше згадує про »бичъ

---

[1]) Стихотворенія В. Жуковскаго. СПБ. 1835. томъ I. стр. 225-6.

[2]) Порфирьевъ: »Исторія русской словесности«. Часть II. Отдѣлъ 3. Казань 1891. стр. 177.

[3]) Тамже. стр. 154.

[4]) Тамже. стр. 145,

[5]) Порівнай студию: Józef Tretak: Miedziany Jeździec Puszkina. Studyum polemiczne Kraków 1900. стр. 16-17.

вселенной«, Наполеона, про кров, що текла в Росиї в часї єго походу, про пожари, про одушевлене російских полків, що ішли на боєвище з цїлию: »побідити, або впасти в розгарі війни за віру, за царя«. Поет кличе: »Радуй ся, мати городів Росиї; Гляди на погибель чужинця!«, а про війска Наполеона відзиваєсь:

О вы, которыхъ трепетали,
Европы сильны племена,
О Галлы хищные! и вы въ могилы пали...

Царя, Александра зове поет »достойнымъ внукомъ« Катерини, причім додає:

О, если бъ Аполлонъ піитовъ даръ чудесный
Вліялъ мнѣ нынѣ въ грудь! тобою восхищенъ,
На лирѣ бъ возгремѣлъ гармоніей небесной
И возсіялъ во тьмѣ временъ!
О скальдъ Россіи вдохновенный.[1])

Стихотвір сей, ради одушевленя, яке пробиває ся з него, єднав молоденькому поетови признанє російскої суспільности.

В другім верши, писанім при кінци 1815 року, витає поет царя, що вернув з віденьского конґресу до Петербурга, величає єго, бо він побідив вінчаного велита, благословить єго за се, що дав Европі мир, зове єго божеством Росиї, жалує, що сам не міг боротись за царя, проливати кров за него і впасти на поли борби під покровом слави; він (поет), глядячи на полки, що йшли до бою, проводив їх лише розогненною душею[2]).

---

[1]) Сочиненія А. С. Пушкина, въ одномъ томѣ. Стр. 468-72.

[2]) Тамже. стр. 474-6.

Подібно, як у Жуковского, сї оба стихотвори були відгомоном загального настрою в Росиї.

Крім ентузиязму для Росиї та царя, який в часї воєн Наполеона і після єго неудачі стрічаємо між цїлою росийскою суспільностию і який відбив ся в творах росийских письменників, а між ними Пушкіна, між частию росийскої суспільности бачимо небавом новий напрям. Війни Наполеона принесли також з собою нові лїберальні ідеї. Сими ідеями, що виявились в стремленю до свободи, перейняв ся дуже скоро Пушкін. Першим, шо відкрив єму сей новий сьвіт, був, як здає ся, Чаадаєв [1]).

Слїди сих нових ідей стрічаємо в поезиях Пушкіна, писаних вскорі після укінченя науки в Царскосельскім лїцею. Перше місце займає тут верш »Къ портрету П. Я. Чаадаєва« (1817). Пушкін одушевляєсь Чаадаєвом, пишучи про него:

Всевышней волей небесъ
Окованный на службѣ царской —

---

[1]) Tretiak: »Miedziany Jeździec Puszkina«. стр. 17. Чаадаєв напечатав в »Телескопѣ« за рік 1836 свій »Фільозофічний Лист«. В нїм посьмів Чаадаєв, в часї найбільшої Миколаївскої реакциї в Росиї, висказати голосно перед сьвітом пересьвідченє, що Росию може повести на дорогу правдивої просьвіти і злуки з культурою заходу лише католїцизм. По напечатаню сеї статиї замкнено Чаадаєва в домі божевільних, »Телескопъ« зборонено видавати, а редактора єго, Надеждїна, вислано на заточенє.

Онъ въ Римѣ былъ бы Брутъ, въ Аѳинахъ —
Периклесъ,
А здѣсь онъ — офицеръ гусарскій [2]).

Чаадаєвови присьвячує Пушкін в рік пізнїйше другий стихотвір. З него дізнаєм ся, з якою нетерпеливостию ждав поет для себе і свого краю »вольности святой«, як радо віддав би він душу за свободу, як щиро він вірив, що з царскої самовласти не стане небавом слїду. Він писав:

Подъ гнетомъ власти роковой,
Нетерпѣливою душой
Отчизны внемлемъ призыванья,
Мы ждемъ, съ томленьемъ упованья,
Минуты вольности святой,
Какъ ждетъ любовникъ молодой,
Минуты сладкаго свиданья.
Пока свободою горимъ,
Пока сердца для чести живы,
Мой другъ, отчизнѣ посвятимъ
Души прекрасные порывы;
Товарищъ, вѣрь: взойдетъ она,
Заря плѣнительнаго счастья —
Россія вспрянетъ отъ сна,
И на обломкахъ самовластья
Напишетъ наши имена [3]).

Меньше більше в тім самім часї, хоть що правда вже по виступі Артемовского з єго знаменитою казкою »Пан та собака«, під впливом Чаадаєва і лїберальних ідей, що жили між російскою суспільностию, Пушкін творить свою

---

[1]) Сочиненія А. С. Пушкина. стр. 584.

[2]) Собраніе запрещенныхъ стихотвореній А. С. Пушкина. Лейпцигъ 1874. стр. 76. »Къ П. Я. Чаадаеву«.

»Деревню« (1819 р.), де з великою силою свого поетичного талану виступає в обороні нещасних кріпаків, описуючи живими красками їх злиденне житє:

»Но мысль ужасная здѣсь душу омрачаетъ:
Среди цвѣтущихъ нивъ и горъ
Другъ человѣчества печально замѣчаетъ
Вездѣ невѣжества губительный позоръ.
Не видя слезъ, не внемля стона,
На пагубу людей избранное судьбой,
Здѣсь барство дикое, безъ чувства, безъ закона
Присвоило себѣ насильственной лозой
И трудъ и собственность, и время земледѣльца.
Склонясь на чуждый плугъ, покорствуя бичамъ,
Здѣсь рабство тощее влачится по браздамъ
Неумолимаго владѣльца.
Здѣсь тягостный яремъ до гроба всѣ влекутъ;
Надеждъ и склонностей въ душѣ питать не [смѣя,
Здѣсь дѣвы юныя цвѣтутъ
Для прихоти развратнаго злодѣя;
Опора милая старѣющихъ отцовъ,
Младые сыновья, товарищи трудовъ,
Изъ хижины родной идутъ собою множить
Дворовыя толпы измученныхъ рабовъ«.[1])

В сім верші, який за старанєм Чаадаєва мав дістатись до рук царя[2]), вірить Пушкін, що на розказ царя щезне кріпацтво, а над єго вітчиною засяє чудова зоря свободи. Та мрії Пушкіна не сповнились і в р. 1820. пише він під впливом творів француского поета, Андрія Шеніє свій стихотвір п. з. »Вольность«, в якім поет жалуєсь, що куда не гляне »всюда бичі, всюда

[1]) Сочиненія П. С. Пушкина. стр. 512-13.
[2]) Tretiak: »Miedziany Jeździec“ стр. 18.

зелїза, закони соромно зломані і слези неволї безсильні, всюда несправедлива власть а в згущеній мрацї пересудів всюда рабства грізний еній і фатальна жажда слави...

Лишь тамъ надъ царскою главой,
Неслышимо людей стенанье...

Поет кличе до царів:

Внемлите истинѣ цари!
Ни наказанья, ни награды,
Ни мракъ темницъ, ни алтары
Не вѣрныя для васъ ограды!
Склонитесь первые главой
Подъ сѣнь надежную закона —
И станутъ стражею у трона
Народовъ: — вольность и покой.[1])

Се візванє має характер виключно полїтичний; се, чого поет домагає ся, єсть тілько тим, чого жадала сучасна лїберальна пропаґанда в Росиї; конституциї[2]). Ся ода мала для поета дуже тяжкі наслїдки. Поета вислано на заточенє, в якім він перебув до року 1826. Та заточенє не зломило лїберальних пересьвідчень Пушкіна. Навіть в виду колишнього ворога Росиї, Наполєона, що умер в роцї 1821. Пушкін уміє бути великодушним і безпристрастним. Поет пише на вість про смерть Наполєона:

Да будетъ омраченъ позоромъ
Тотъ малодушный, кто въ сей день
Безумнымъ возмутитъ укоромъ
Єго развѣнчанную тѣнь!

---

[1]) Собраніе запрещенныхъ стихотвореній А С. Пушкина. стр. 20-23.

[2]) Tretiak: »Miedziany Jeździec«. стр. 19.

Хвала!... Онъ Русскому народу
Высокій жребій указалъ,
И міру вѣчную свободу
Изъ мрака ссылки завѣщалъ[1]).

Проф. Третяк, що з немалим артизмом начеркнув нам психольоґічний стан Пушкіна від ранних літ поета майже по конець єго житя, замічає удачно, що в р. 1823. пробиває ся з двох поезий Пушкіна: »Телега жизни« і »Демонъ» зневіра в єго недавно ним осьпівувані ідеали, з якої однак поет отрясає ся дуже скоро[2]).

Задержав ся сатиричний вершик Пушкіна п. з. »На воцареніе Александра I«, який ради єго настрою віднесемо до часів орґанїзациї заговору декабристів. В нїм глузує поет з царя, що якийсь час був прихильний проголошеню конституциї в Росиї. Пушкін пише:

Сказалъ деспотъ: »Мои сыны,
Законы будутъ вамъ даны;
Я возвращу вамъ дни златые
Благословенной старины!« —
И обновленная Россія
Надѣла съ выпушкой штаны...[3])

Ідеалом Пушкіна є й на дальше француский поет, Шенїє. Пушкін одушевляє ся ним і

---

[1]) Сочиненія А. С. Пушкина. стр. 480-2 в верші: »Наполеонъ«.

[2]) Józef Tretiak »Ślady wpływu Mickiewicza na Puszkina«. Kraków 1889 стр. 21. і дальші.

[3]) Собраніе запрещенныхъ стихотвореній А. С. Пушкина. стр. 87.

складає верш п. з. »Андрей Шенье« (1825. р.), в якім величає француского поета за се, що не піддавав ся розпуці, коли єго в часї француской революциї осуджено на смерть, а висьвівав у вязниці збірку величних пісень в честь свободи. Шенїє, що має йти на лобне місце, звертає ся в поезиї Пушкіна до провідника терористів Якобінів, Робеспієра, тими словами:

Пей нашу кровь, живи губя —
Ты все пигмей, пигмей ничтожный.
И часъ прійдетъ... и онъ ужъ недалекъ
Падешь, тиранъ!...[1])

---

[1]) Тамже. стр. 12. Проф. Третяк думає, що під тираном треба розуміти иньшого провідника Якобінів, Івана, Павла Марата. (Miedziany Jeździec стр. 28.) З сею гадкою згодитись не можна. Андрія Шенїє страчено дня 25. липня 1794 року. Робеспієрови віддято голову в три дни пізнїйше (28. линня.) Пушкіна слова: И часъ прійдетъ... и онъ ужъ недалекъ.. падешь, тиранъ.. вказують, що поет розумів тут Робеспієра. Про Марата сих слів Пушкін писати не міг, бо Марата убито на рік перед смертию Шенїє (13. липня 1793. р.), а крім того сам Пушкін згадує в названій поезиї про Марата, яко небіщика, убитого кинжалом »дѣви Эвмениды«. Під »дѣвою Эвменидою« розумів Пушкін Шарльоту Corday, ур. в р. 1769. Она хотїла освободити свою вітчину від тероризму, тому рішилась убити Робеспієра або Марата. Вибрала послїдного, бо він в своїм »Ami de peuple« заповів, що для скріпленя републики треба віддати під топір ката ще двіста тисяч голов. Она пішла до Марата саме тодї, коли він був в купели. Під повором, що хоче донести єму про мнимий заговір в Каєнї, дісталась до него і пробила єго ножем в хвилї, коли він списував прізвища заговорщиків. Єї увязнено. В часї процесу виявила она не-

Лучилось так, що небавом по написаню поезиї »Андрей Щенье«, цар Александер I умер нагло в Таганрозї. Пушкін вважав свій зворот про недалеку кінчину тирана пророцтвом для кінчини царя, вказуючи на се виразно в листї до Плетнева[1]). В иньшім листї до Жуковского пише Пушкін про смерть царя: »Говорять, ты написалъ стихи на смерть Александра. Предметъ богатый! Но въ теченіе десяти лѣтъ его царствованія лира твоя молчала. Это лучшій упрекъ ему. Никто болѣе тебя не имѣетъ права сказать: гласъ лиры — гласъ народа; слѣдственно, я не совсѣмъ былъ виноватъ, подсвистывая ему до самого гроба«[2]). Нема найменьшого сумнїву, що з тих слів поета пробивала ся неохота до царя за се, що цар не хотїв дозволити єму вернути з вигнаня, а Пушкін так дуже бажав утечи з Росиї за границю[3]). Свою неохоту до царя Александра висказав також поет в двоверші п. з. »Къ памятнику Александра I«:

Всю жизнь провелъ въ дорогѣ
И умеръ въ Таганрогѣ...[4])

звичайну постійність характеру. Она закінчила житє на ґільотинї дня 17. липня 1793 р. В часї єї страченя крикнув один з послів, Адам Люкс: »Дивіть ся, она більша від Брута!«, за що єго рівнож покарано смертию.

[1]) Tretiak: »Miedziany Jeździec«. стр. 30.

[2]) Сочиненія А. С. Пушкина стр. 1525,

[3]) Tretiak: »Miedziany Jeździec«. стр. 29.

[4]) Собраніе запрещенныхъ стихотвореній А. С. Пушкина. стр. 72.

Невдоволенє з державного устрою в Росиї завело поета між декабристів. На вість про вибух заговору, Пушкін збирає ся в дорогу до Петербурга, щоби взяти в нім участь. Заяць перебіг єму дорогу. Під впливом по части пересуду, а ще більше під впливом розваги поет вертає домів і в сей спосіб оминає судьбу иньших декабристів, з котрих пятьох повішено, а 120 післано в Сибір[1]).

---

[1]) Декабристами прозвано участників сего заговору, що вибух в декабрі 1825 р. поміж частию российских офіцирів і мав на цїли при нагоді зміни престола в Росиї, довести до перевороту в державі. Через довший побут российских офіцирів в Німеччині і Франциї підчас воєн Наполеона і трилїтну облогу Франциї проявляло ся між офіцирами ґрардиї невдоволенє з домашних відносин. Переміна сих відносин була цїлию декабристів. Члени заговору дїлились на дві ґрупи: північну (в Петербурзї) і полудневу (в Київі). На чолї першої стояв нездарний князь Трубецкий, на чолї другої меткий полковник, Павло Пестель. Послїдний обробив навіть для Росиї начерк конституциї, беручи на взір відносини в Швайцариї і північній Америцї. Переведенє такого пляну могло настати доперва після паденя царскої власти. В тій цїли рішено убити царя Александра в часї перегляду війск, що мав відбути ся на Українї в маю 1826 р. Несподївана смерть Александра I. (1. грудня 1825 р.) застала декабристів неприготованих. Щоби не допустити до усталеня нового царского ряду, декабристи вихіснували сю обставину, що нарід не знав нїчого про резиґнацию з престола вел. кн. Константина, тодїшного ґубернатора Польщі, оголосили послїдного наслїдником престола, називаючи другого брата пок. царя Александра I., Миколу, узурпатором. Під позором, що боронять прав першого, заговорщики піднесли повстанє війск в Петербурзї против ново-

Тяжка кара, яку потерпіли декабристи, визвала в душі Пушкіна страшне пригнетене, великий біль, бо Пушкін вірив в царску ласку[1]). Ся віра завела єго. Висловом сего тяжкого болю був поміж иньшим верш Пушкіна: »Николаю I«, (1826. р.), де поет пише:

Едва царемъ онъ сталъ —
И разомъ начудесилъ:
Сто двадцать человѣкъ тотчасъ въ Сибирь по-
Да пятерыхъ повѣсилъ[2]). [слалъ,

Небавом дозволено Пушкінови вернути з заточеня до Петербурга, а сам цар обіймає цензуру над єго поезиями. Оточений царскою ласкою творить Пушкін свої »Стансы«, де величає Петра Великого і годить ся з судьбою декабристів, однак в р. 1827. пише верш: Въ Сибирь, посьвячений декабристам зісланим на Сибір. В нїм взиває поет заточників, щоби в глубинї сибірских копалель не упадали на дусї, бо стремлене їх високих дум не піде не марне. Нехай кріплять ся надїєю, що прийде пора, коли

Любовъ и дружество до васъ
Дойдутъ сквозь мрачные затворы,
Какъ въ ваши каторжныя норы
Доходитъ мой свободный гласъ.

го царя Миколи (14. грудня 1825 р.). Повстане придушено. Рівночасно згнетено заговір на Українї. Поет Рилеєв, полковники: Пестель і Муравєв Апостол найшли смерть на шибеницї дня 20, липня 1826 р.

[1]) Tretiak: »Miedziany Jeździec« стр. 24-5.

[2]) Собраніе запрещенныхъ стихотвореній А. С. Пушкина стр. 99-100.

Оковы тяжкія падутъ,
Темницы рухнутъ — и свобода
Васъ приметъ радостно у входа —
И братья мечъ вамъ отдадутъ[1]).

Та вскорі надійшли літа, в яких роля Пушкіна змінила ся. Настав рік 1830. Дня 29 падолиста вибухло в Варшаві повстанє, викликане по части природними стремленями Поляків до відзисканя своєї вітчини, а ще в більшій мірі визиваючою, лишеною всякої системи управою Польщі з сторони Росиї [1]). В борбі против Поляків Росиї довгий час не вело ся мимо переваги оружних сил.

---

[1]) Запрещенныя стихотворенія А. С Пушкина. стр. 30. Порівнай: Tretiak: »Ślady wpływu Mickiewicza na poezyę Puszkina«. стр. 22.

[2]) Порівнай: Записки Н. В. Берга о польскихъ заговорахъ и возстаніяхъ 1831-1869. Познань 1883. стр. 1-4. Берґ пише поміж иньшим: »Съ тѣхъ поръ, какъ мы управляемъ извѣстною частью Польщи, произошло нѣсколько заговоровъ и возстаній. Причина этому отчасти — естественное стремленіе заговорщиковъ къ самому важному пункту, къ ядру польскаго политическаго міра нашихъ временъ: поднять Царство и Варшаву, это значитъ сдѣлать по крайней мѣрѣ половину дѣла. Съ другой стороны, мы сами способствовали тому, чтобы заговоры приосходили болѣе всего у насъ, сами открывали имъ широкую дорогу безпорядочнымъ управленіемъ края, этими вѣчными переходами отъ крайней строгости къ крайней слабости, совершеннымъ отсуствіемъ правильной системы управленія, необыкновеннымъ умѣньемъ раздражать всѣхъ и каждаго безъ всякаго змысла постоянно, такъ сказать ни съ того, ни зъ сего.... Найболѣе небрежное и хаотическое управленіе Польщею было

Від пів року вже, пише проф. Третяк, лила ся кров на польскій землї, від пів року приглядала ся Европа борбі, яку ведено над Вислою. А мав тогдї російский ряд ще иньші журби. Холєра появилась поновно в державі, а незвичайна смертність викликувала серед темного люду та війска, дикі підозріня і сцени убийчих нападів; нищено шпиталї, убивано лїкарів а сам цар Микола, якому в рішучих хвилях не бракувало відваги, мусїв своїм голосом усмиряти роз'юшені товпи. На Заходї збирала ся хмара ненависти против Росиї; блискало і греміло в парляментах та заносило ся на европейску війну. Нїколи голос лїри Пушкіна, що так сильно віддїлував на серця Росиян, не набирав тілько цїни в очах ряду, як в сїй хвилї. Цар взиває Пушкіна, щоби вступив в рядову службу. Поет слухає сего голосу, а плодом поєднаня між рядом і поетом, сьвідком сучасного настрою поета були два єго верші: »Клеветникамъ Россіи« і »Годовщина Бородино«, які враз

при Намѣстникѣ Великомъ князѣ Константинѣ Павловичѣ. Что ни шагъ, то противурѣчіе. Съ одной стороны либеральная конституція, свое войско, до нѣкоторой степени habeas corpus, — съ другой: самый грубый деспотическій произволъ, поминутное оскробленіе офицеровъ площадными ругательствами въ виду войскъ и народа на Саксонской площади, и легіоны неловкихъ шпіоновъ, дразнившихъ только спокойную половину населенія и невидавшихъ того, что нужно было видѣть. При государѣ Николаѣ Павловичѣ безпорядки въ правленіи Польщей дошли до самыхъ послѣдныхъ предѣловъ. Взрывъ долженъ былъ совершить ся«.

з поезиєю Жуковского »Русская слава« видано в р. 1831. п. з. »На взятіе Варшавы«. В першій поезиї кличе Пушкін до дневникарів і політичних бесїдників Заходу, що брали в оборону польску справу і накликували Европу до війни з Росиєю, щоби не мішали ся до родинного спору між »кичливымъ (чванливим) ляхомъ« а »вѣрнымъ россом«, до спору о се, »славянскіе-ль ручьи сольются въ русскомъ морѣ, оно-ль изсякнетъ«, бо спору сего они не розуміють. Нерозважно подобає ся їм відвага відчаяної боротьби і ненавидять Росию, але за що? Чи за се, що она на розвалинах спаленої Москви окупила свободу Европи, єї честь і мир? Вкінци нехай спробують сповнити свої грозьби, нехай вишлють своїх синів до Росиї, а побачуть, як могуче слово росийского царя, як цїла Росия стане против них до бою і приготовить їм гроби посеред давнїйших, для них не чужих гробів«. В другій поезиї, писаній на вість про взяте Варшави, Пушкін звертає ся також против »клеветників« Росиї, сьміє ся з їх грозьби і плянів поладнаня польскої справи, однак не щадить також Поляків, зове їх чванливими а Польщу порівнує з утїкаючим полком, що свій кровавий стяг кидає на землю [2]).

Коли порівнаємо давнїйші поезиї Пушкіна, з яких широкою струєю лила ся любов до свободи всїх народів, без виїмки, з яких гомонів різкий протест против самоволї і деспотизму,

[1]) Tretiak: Slady wpływu Mickiewicza... стр. 23. и Сочиненія А. С. Пушкина. стр. 496-8.

з що й но наведеними вершами, то мусимо згодитись з гадкою проф. Третяка, що з них віє шовіністичний дух. »Поет, сьпівак свободи, пише сей учений, величаючи тріюмф оружя свого народа, не питає, по котрій стороні справедливість, не дбає про те, що сей тріюмф є тріюмфом деспотизму над свободою і щоби приподобатись цареви, від котрого надієсь ласки для себе і лїберальних полекш для народа, апотеозує баґнет російского жовнїра, не вважаючи на те, що сей баґнет стоїть в рівній мірі на сторожі в ярмо закованих народів, як і на сторожі деспотичного ладу в Росиї.[1])

Сей самий шовіністичний дух лле ся з поезиї Жуковского »Руская слава«. Поет осьпівує славу оружя свого народа, заявляючи, що Росия виходила з кождого бою побідоносно. »... З Заходу, пише поет, прийшов Батий (Наполеон) і тьми народів перервали російску границю, треба було станути в обороні рідних піль; і дійшли до нас слова царя і Росия станула стїною для трону... і запалено Москву і нема слїдів Наполеона». А дальше читаємо:

Знамена развернулъ мятежъ:
Насъ позвалъ Ляхъ на пиръ кровавый;
Но праздникъ данъ на полѣ славы,
Гдѣ слѣдъ нашъ памятенъ и свѣжъ...
И гости пира были тѣ-жъ;
И та-жь была судьба Варшавы.[2])

---

[1]) Tretiak: Op. cit. стр. 24.

[2]) Стихотворенія В. Жуковскаго. Т. I. стр. 272.

Справедливо зазначує проф. Третяк, говорячи про поезию Пушкіна, що тяжко домагатись від російского поета, щоби на польске повстанє глядів очима польского поета; легко зрозуміти, що тяжко було би поетови тїшитись з неповодженя російского оружя та що боротьба національного самолюбства з почутєм справедливости могла вводити єго душу в прикре положенє. Але тілько принайменьше можна було жадати від Пушкіна, найбільшого поета свого народа, щоби удержав ся на тій висотї, з якої глядїли на повстанє з р. 1831. значно меньші поети, як Тютчев, як Хомяков, що проклинав братоубийчий бій і отрую ненависти, що пливе з національних традиций; щоби умів пошанувати нещастє побідженого оружною перевагою народа і бодай тілько заховав достоїньства в сїй справі, кілько домагала ся від него лїберальнїйша часть російскої суспільности, якій єго верші »Клеветникам Россіи« і »Годовщина Бородино« видались, по словам кн. Вяземского, »повзанєм з лїрою в руцї«.[1])

Те саме можемо сказати і про поезию Жуковского.

Між гадками, висловленими в поезиї Пушкіна і Жуковского з одної, а в творах письменників харківского круга з другої сторони, заходить видне споріднене. Російскі поети осуджують Наполеона і ударяють в струну урядового патріотизму, викликаного загальним настроєм між російскою суспільностию, — українські пи-

[1]) Tretiak: Ślady wpływu Mickiewicza... стр. 43.

сьменники йдуть слїдом за ними. Пушкін і Жуковский виступають против Поляків, хоть не вся росийска суспільність приплескувала їх нетерпимости і злученій з нею апотеозї могучости росийского царя, а подібні голоси, хоть не в порівнаню більше завзяті та їдкі а під оглядом урядового патріотизму ще більше виразні відзивають ся в творах харківских письменників.

Річ певна, що польско-рускі відносини давнїйших віків не були такі, щоби ними могли українські письменники одушевлятись; і се для нас зрозуміле, що при відбудованю Польщі, яку мало на метї польске повстане, входило в гру територіяльне питане, а ся обставина могла Українців ввести в трудне положене; ясне вкінци для нас, що надія на утворене українських козацких полків збудила на ново давну ворожнечу між двома, протягом віків злученими народами, — однак мимо всего того ми не о богато лекше осудимо українських письменників, як осудили Пушкіна і Жуковского. Лекше хиба тому, що сей урядовий патріотизм і виступи против Поляків після їх неудачного повстаня були вже по части випливом вражіня, визваного творами Пушкіна і Жуковского. Письменники харківского круга не відчули сих гарних стремлень до полїтичної сбвободи, які від часів воєн Наполєона находимо між частию росийскої суспільности і яких відгомоном були наведені нами лїберальні поезиї Пушкіна. А з поміж сего хору харківских письменників не дасть ся нїяким чином виправдати голос Артемовского, що посуває ся до нелюдяности, коли тїшить ся, що цар Микола

. . . . . пишним мосціпанам
На карк шляхецкий наступив
І їх сеймове »nie pozwalam«
В Пелим погріть ся відпустив...[1])

[1]) »До Хімерних Пранців« (1853 р.). Зоря з р. 1896 стр. 472. і Кіевск. Стар. з р. 1897. том 56. стр. 472. Для більшої повноти додамо,, що проф. Драгоманов наводить одну українську пісню против польского повстаня з р. 1831. (»Нові українські пісні про громадскі справи«. стр. 39.) Про враженя, які викликувало польске повстанє між Русинами в Галичині, гляди цінну студию Заневича (Ост. Терлецкого) п. з. »Літературні стремлїня галицких Русинів від 1772 до 1872.« в Жит-ю і Слов-і« том II. стр 429 і дальші Дуже цікаві вісти про антіпольскі пісні, які по р. 1831. можна було почути в Галичині, подав др. Коцовский в Зорі за р. 1885 в статиї: »Літературна хроніка« стр. 191. Панеґірик в честь Паскевича, уложений против Поляків в р. 1832. пізнїйшим митрополитом Сп. Литвиновичем, в якім автор висказує гидку, майже дику радість над згубою Поляків, напечатав др. Франко в »Жит-ю і Слов-і« том III. стр. 113. Верш сей дуже подібний в гадках до висше наведеного верша Артемовского. Порівнаймо закінченє, звернене до Поляків:

Więc znay: twój kray
Zdradą okropną znękany
Przyjdzie pod wszech Rossii pany!
A próżny plan w zapale dan
Ochłodzi Sibir w czas.

Paszkiewicz niech żyje!
Na zgubę — na czyie?
Lachów, Lachów, Lachów, Lachów!
Hop, hop! Hop, hop! Hop!

Міг би хто сказати, що наруга, яку потерпів від Поляків батько Артемовского в р. 1789 (єго бито різками, доки не занїмів — пор. Сьвіт з р. 1882 стр. 239—40) настроїла сина ворожо против Поляків. Та сим поганим вчинком Поляків не дасть ся виправдати ще більше погана радість поета.

Коли читаємо в творах українських письменників сї заяви урядового патріотизму, то на нашу гадку насуває ся ще одно питанє. Ми чули вже, що в р. 1834., з уступленєм князя Репніна, убито гадку реституциї українських, козацких полків. Кождий думав би, що урядовий патріотизм українських письменників після сих заведених надій раз на все умовкне. Тимчасом ще сильнїйше як на початку відозвав ся він при кінци четвертого десятка XIX. віку. Основяненко і Корсун величають царя батьком України. Що викликало сю прояву?

По нашій гадцї, визвали єї полекші для українського письменьства з сторони російского правительства, а дальше й факт, що Росия признала офіцияльно самостійність українськоі мови, печатаючи в р. 1838 в »Журнал-ї министерства народнаго просвѣщенія« (том 17 і 18) переклад статиї перемиского, а опісля львівского крилошанина, Ів. Могильницкого »Rozprawa o ruskim języku« п. з. »О русскомъ языкѣ« а дальше студию Михайла Максимовича п. з. »Критико-историческое изслѣдованіе о русскомъ языкѣ«, де висказано рішучо гадки про відрубність українськоі мови від польскоі і російскоі.[1])

[1]) В подіях тих добачуємо мотиви чисто полїтичного змісту. По польскім повстаню висунено Україну против Польщі. Вносимо се з факту, що в друге признано нашу мову самостійною в р. 1859. знов перед польским повстанєм. Тогдї напечатано в »Журн. мин. народн. просв.« статию Лавровского про самостійність українськоі мови. Статия Лавровского лежала в редакциї чотири роки, заки єї напечатано. Про се дізнаємо ся з листу Лавровского до Погодина, напечатаного

Се була трета причина, що спонукала українських письменників до заманїфестованя свого урядового патріотизму.

В посланю до Терешка (1832. р.) і в »Ой час нам Грицьку пошанувать ся (1832. р.) Артемовского, що перший з харківских письменників висьпівав сю пісню, бачимо виразні слїди і надїї на утворенє козацких полків і впливу российского письменьства[1]). Річ певна, що й полекші признані для українського письменьства після 1830. року, могли бути товчком до уложеня сих поезий.

Але вже в тій першій фазї єго урядового патріотизму можемо підозрівати ще й иньшу, чисто личну причину. Кониський розказує нам, що в часї польского повстаня якийсь уряд-

---

в петербурскій »Основі« за рік 1861. (Августъ стр. 15.). З заграницї пише Л. до Погодина: »Я указалъ вамъ тогда на статью, посланную въ концѣ 1855 года въ Петербургъ. Вотъ слова мои въ письмѣ къ Вамъ: »Эта статья еще въ ноябрѣ прошлаго года была отправлена въ редакцію Журн. мин. нар. просв ; быть можетъ она уже и отпечатана, быть можетъ вы ее уже и пробѣжали, но какъ я ничего этого не знаю, то и считаю долгомъ выписать изъ нея нѣсколько строкъ заключенія. Не моя вина, что мои замѣтки о малорусскомъ нарѣчіи появились въ печати только черезъ четыре года въ половинѣ 1859 года«. Видно, що офіцияльна Росиа довго призадумувала ся, що з статиєю Лавр. зробити.

[1]) Артемовский тїшить ся надїєю, що цар велить »не некрута а козаків давать«, дальше згадує він, що після польского повстаня »вже й могорич в Варшаві запивали (порівнай Жуковского »Руская слава«: и гости пира были тѣ-жъ...). Як Жуковский, так і Арт. неприхильно характеризує Наполеона.

ник, Черняєв зробив донос, що в Харкові завелась потайна, революцийна громада і що на чолї єї стоїть тріюмвірат: проф. Артемовский, ректор унїверситету Кроненберґ і проф. ун. Куницкий. За тим доносом пішла трусениця; трусили і в кватирах і в унїверситетї, ба й на улицї супротив домів, де жили ті три мужі, зривали дошки на пішоходах і глядали слїдів »заговору й революциї«. Однак мимо острої трусениці не найдено нїчого. Коли цар Микола прибув до Харкова, позвав до себе Артемовского і сказав до него: »Тебя, кажется, немножко безпокоили?" Опісля повіз єго в тюрму, де вже сидїв Черняєв за свій поганий донос. Вказуючи на Черняєва, цар озвав ся до Артемовского: »Тебя безпокоили по милости этого негодяя....«[1]).

Кождий признає, що така подїя, яка була в силї раз на все зломити житє і будучність Артемовского, могла викликатя в єго души незатерте вражінє і глубоку вдячність для царя, а вислїдом їх міг бути сей урядовий патріотизм, який бачимо в названих поезиях. І колиб ми може не були в проможности виправдати поета в цїлости за сю струну, то принайменьше не могли би на него за се кинути каменем, без нїяких застережень.

Але ми зневолені рішучо осудити Артемовского за другу фазу єго урядового натріотизму, яка виступає дуже ярко в єго пое-

---

[1]) Кониський: Відчити з історії русько-укр. письменьства XIX в. (Сьвіт з р. 1882. стр. 241. і Огоновский: »Ист. лит. рус« Ч. II. (1). стр 212.)

зиях, почавши від р. 1853. Українському поетови не вільно було апотеозувати російского царя в тім часї, коли Шевченко, Костомаров, Куліш та иньші українські письменники, чи то в салдатских шинелях, чи на засланю зі скованими устами і руками терпіли свою нічим не провинену кару[1]) в часї, коли духове житє України було тяжко приголомшене і згнетене Миколаївскою реакциєю.

Мотиви сего патріотизму в другій фазї єго розвою були чисто личного змісту. Про се дізнаємо ся з поезий Артемовского. Поет манїфестує свій патріотизм під впливом факту, що цар надїлив єго ордером св. Станїслава. Як тїшив ся поет надією, що одержить ордер і самим ордером, про се сьвідчать нам єго імпровізациї. Так в одній з них, писаній дня 20. червня 1851. р. під адресою Андр. Андр. Ваґнера, читаємо:

Ой, щоб Вас! Ей, Андрію!
Сказав би щось, — та не посьмію...
Та вже-ж побачимо, яку там цяцю,
Ви привезли за сю нам працю?[2])

Артемовский нетерпеливий, коли в девять день пізнїйше (29 червня 1851. р.) пригадуєсь знов Ваґнерови:

Андрію! Андрію!
Розмірковать не вмію,

---

[1]) Порівнай: Дашкевича: »Отзывъ...« стр. 236 і дальші, де подані дуже прихильні голоси сучасних російских учених про цїли кирило-методиївского братства.

[2]) Кіевская Старина з р. 1897. том 56, стр. 477.

Чи ждать його?
Сам тямиш — от того,
Що стрічки через плечи.[1])

В півроку пізнійше потїшає ся Гулак, що вже »пішла слава про Станїслава«. На вістку що ордер єму признаний, поет двічи справляє благодарственні молебени (8 і 16 сїчня 1852 р.), опісля непокоїть ся, що присилка ордеру опізняє ся. Поетови здаєсь, що місто зьвізди прийдуть скорше для него »гвіздки«, щоб »забить домовину«. Свою єреміяду, уложену в імпровізациї, шле Артемовский Льонґінови, а в листї до Ваґнера пише: »Вотъ уже минуло 24 дня съ тѣхъ поръ, какъ грамота подписана, а св. Станислава нѣтъ, какъ нѣтъ. Это необъяснимо! Непостижимо«.[2]) Всю вину, що ордер не приходить, складає Артемовский на »залїзну дорогу«, построєну »сучими Нїмцями«, що йде »без волів і без коняки«, бо »сами чортяки ридван підганяють«. За ордером тужить Гулак мов та дитина, коли пише:

Колиб швидче вже от тая
Зьвіздочка засяла,
От тогдї-б то болїсть злая
Камнем в серця спала.[3])

Ордер прийшов. Гулак тїшить ся (дня 13. лютого 1852 р.), бо »гарна та галка біла, що до

---

[1]) Тамже. стр. 479.

[2]) Тамже. стр. 483.

[3]) Тамже. стр. 482. в імпровізациї: »Сьвітить місяць у віконце«.

Петра прилетїла«, бо поетови вже нїчим журитись, бо вже всего діпняв, чого бажав. Свою радість виявляє поет в імпровізациї, зверненій чи то до царя, чи до єго секретаря, Льонґінова:

Чого бажав, усе ти дав:
На пів віку стане;
Аби лишень ти вікував
О, мій любий пане!

Через плечі почепив ти
Стрічку червоненьку,
А над серцем пришпилив ти
Зьвіздочку ясненьку;

І на радощах серденько
Під зьвіздою бєцця —
Що аж стрічка та частенько
На грудях трясецця!

Артемовский тїшить ся надїєю на новий, обіцяний ордер,[1]) то знов нарікає, що вже далась єму »в знаки та галка біла«, бо до ордеру мусить він щодня голитись, а свої жалї на сю тяжку працю кінчить таким вершом, писаним до Льонґінова:

Тілько не лайсь —
Та не знущайсь,
Бо кепска вийде справа,
Як зашморгнусь
Тай почіплюсь
На стрічцї Станїслава.[2])

Ми нарочно навели виїмки з сих імпрові-

---

[1]) Тамже. стр. 489.

[2]) Тамже. в верші: »Ну вже таки далась в знаки«.

заций Гулака, щоби мати погляд, чим одушевляв ся під старість колишний оборонець свободи кріпаків, щоби ствердити, як справедливо оцінював Артемовского російский письменник де-Пуле, що видів в нім офіцияльну фіґуру, чоловіка, який в професурі добачав »карьеру къ отличіямъ и почестямъ«, що навіть на лекциї приходив »весь увѣшенный орденами и сіяющій перстнями«.[1])

Як плазив ся Артемовский перед могучостию царя, або й цариці,[2]) так падав він також ниць перед єго секретарем, Льонґіновом, котрого зве своїм ангелом-хранителем (mon ange tutelaire)[3]), або про котрого пише в листї до Ваґнера: »Mettez moi (швырните меня) aut pieds de son Excellence, notre ange tutelaire«[4]).

---

[1]) Против погляду де-Пуле полемізував неоправдано проф. Огоновский: Op. cit. II. (2.) стр. 212-13.

[2]) Відбуваючи послїдний іспит в полтавскім, жіночім інститутї, поет складає верш, в якім питає про інститутки:

Хто-ж їх мати? Хто родина
Об їх печалицця?
Їх родина — Україна,
А ненька — цариця.

(Кіевск. Стар. з р. 1897. т. 56. стр. 501.).

[3]) Тамже. стр. 483.

[4]) Тамже. стр. 479. До особи Льонґінова вяжуть (ся ще деякі імпровізациї Артемовского: В одній з них А докиж нам у Полтаві (22. мая 1842 р.) згадує Гулак про побут Льонґінова в Полтаві, де Льонґінов видав богато гроший, »поростриньках дївчатам дукачі й намисто;« в иньшій (Голив ся я на тиждень раз (писаній того-ж дня) жалує ся, що в часї побуту Льонґінова

Урядовий патріотизм поета в єго другій фазї для нас ще й тому дуже сумний, бо сам поет бачить, що у него не достає вже охоти до житєвої борби, коли пише до Льонґінова (в мартї 1852. р.): »Коли моєї розмови не втнете, за що-ж мене кобените? Коли моїх віршей не читаєте, за що-ж мене потріпуєте і лаєте? От бач, змінив ся ти й зледащив ся? Та над яким же гаспидом буду я працювати і бебехи надривати? Була робота, була й охота; лежав на шиї обовязок, — ну й роботи було чи мало вязок. Було дїло — ну й робить кортїло; а коли тепер від обовязку на втїкачі, так по неволї треба лежати на печі. От і лежимо і їмо і пємо і спимо і вертаємо та впять лежимо і їмо і пємо і спимо! Запряжіть в дїло, потягнем сьміло, накиньте ярмо — то й повеземо". Своє тогдїшне житє характеризує поет такими словами: ...Ми так собі і пануємо і ніс до гори пиндючимо і — знай то дїло, що мацаємось за гру-

---

в Полтаві мусїв що дня голитись, одїватись в жупан, пізно обідати, пізно лягати до сну; ще в иньшій (Послухав жінку) згадує поет, що за порадою жінки купив собі в Харкові »пістревії« штани, з яких глузував Льонґінов і єго жінка (23. червня 1851.): то знов (Були-ж ми й в Сьвятогорскім) розказує Гулак про спільну прогульку з Льонґіновом по Донци, в якій »розмокли на кисїль книші і буханцї«, з чого Льонґ. сьміяв ся, хоть не було опісля що їсти. Артемовскому надоїла ся прогулька, так що він рад би як найскорше вернути до жінки, а в неї »наїв ся-б на весь рік, надудлив ся-б горілки« (12. червня 1851 р.). У всїх тих імпровізациях називає Гулак Льонґінова: »Він«. Тамже стр. 476-8 і 480-81.

ди, чи вона — от та біла Галка стирчить, та сяє, та народ лякає?...«[1]).

Сей урядовий патріотизм ще й тому для нас такий дуже сумний, бо в кілька літ пізнійше сьпіває Артемовский похоронну пісню Україні, тій Україні, якій служив своїми найкрасшими силами в молодих літах. В поезиї »Козацька мати«, посьвяченій Пант. Кулїшеви пише Артемовский:

Та й хвацька-ж то колись була,
Козацькая наша мати,
Еге!... була, та поплила,
Її не вертати.
Не слинь, Паньку, і не журись,
Бо й сліз пожалься, Боже,
Найми псалтир та помолись —
Журба не поможе.
Ткни попови коповика,
На »Со Духи« в церкві,
Щоб лежали мовчака,
В сирій землї мертві.
Та й ти з попом хоч у кулак
Прохлипай партесне [2])
А щож робить? що сталось так,
Царство їй небесне. [3])

---

[1]) Тамже, стр. 491.

[2]) Партесне — »нотное пѣніе«, так виясняє Артемовский.

[3]) Поезию наводимо після тексту писаного власноручно Артемовским і переданого Стороженкови (Комаровъ: »къ біографіи А П. Стороженка«. Кіевск. Стар. том 68. з р. 1900 стр. 293-4), хоть она з малими змінами поміщена Комаром в Зорі з р. 1896. стр. 386. В сей спосіб, як ми інтерпретували сю поезию, перед нами виясняли єї Мордовець (За крашанку-писанка СПБ. 1882. стр

Читаючи панеґірики в честь могучости царя а побіч них поезию »Козацька мати«, ми болїємо сердечно над самим поетом. Може бути, що по першій піснї мусїла відозватись й друга. Та обі они невеселі. Коли ще незвістні були ширшим кругам поезиї Артемовского, видані Комаром і »Кіевск-ою Старин-ою«, писав про Гулака Кониський: »Менї доводило ся чути дорікання Гулакови за те, що він замовк з ляку. Чи так воно? — Де задля сего факти? Алеж — нехайби й так, да чи можна єго цим докоряти? Чи можна обвиновачувати єго за те, що він замовк честно? Ще раз згадаймо, який час стояв тодї у Росиї? Згадаймо, що сам великий Пушкін не виніс і засьпівав »Клеветникамъ Россіи« — а Пушкін стояв у кращих умовах, ніж Гулак... Гулак не змалїв, коли він не вдержав своєї хоругви так високо, як її підняв, дак він

12.) і Комар (Зоря з р. 1896. стр. 356.). Инакше оцїнював зміст єї Ол. Стороженко. Він писав: »Гулаку Артемовскому очень не нравилось направленіе украинской литературы, направленой въ восхваленію козащины, вызваной въ краѣ бѣдствіями и преслѣдованіемъ православія, козащины, принесшей съ собою и панство и крипатство и въ настоящемъ времени потерявшей всякое политическое и соціяльное значеніе. Въ посланію къ Пантелеймону Александровичу Кулишу Артемовскій очень мѣтко, съ свойственнымъ его таленту юморомъ, посмѣялся надъ всѣма козаколюбцами минувшаго времени«. (Кіевс. Стар. з р. 1900. том 68. стр. 293.). З поглядом Стороженка не можна згодитись, бо сам Кулїш осуджував козацтво, о скілько під ним розумів гетьманщину. (Порівнай приміром статию Кулїша »Котляревский«, поміщену в петербурскій »Основі« (январь стр. 237-8.)

не продав її, а зложив її бережно, сховав у скриню і зберіг єї без плями. В Росиї задля українських письменників і се вже заслуга«...[1])

Як радо повторили би ми за Кониським нині сї розважні слова! — так годї. Нам все в тямцї з одної сторони лїберальна, майже революцийна на свій час казка: »Пан та собака«, з другої — апотеоза могучости царя і похоронна пісня для України. Тим то й ми не в силї не осудити поета. Та при тім всїм не повинні ми забувати, що як-раз казка »Пан та собака«, єї зміст, єї лїтературна та ідейна стійність повинні лагодити се прикре вражінє, яке виносимо з наведених стихотворів Артемовского.

VII.

Лишає ся ще нам, сказати кілька слів про останні поезиї Артемовского, які не війшли до попередних глав і подати загальну характеристику Гулака, яко поета а також звести хронольоґію всїх українських поезий та імпровізаций поета.

Дві імпровізациї поета, одна з них яко дописка в листї, адресованім до Ваґнера »Як тілько задзвонять чотири годинки« (21. червня 1851 р.)[2]) і друга »Ой менї тяжко! ой менї нудно! Як без роботи жити менї трудно...« (23. червня 1851. р.; єї велить поет сьпівати на голос козацкої піснї »Ой піду я до владики, попа позивати«)[3]) — лишені всякої

[1]) Сьвіт з р. 1882. стр. 241.

[2]) Кіевская Старина. з р. 1896. том 56. стр. 477.

[3]) Тамже стр, 478.

вартости. Одинокою, вартною поезиєю з поміж цілого ряду імпровізаций, виданих »Кіевск-ою Старин-ою«, є лірична думка: »Де ти бродиш моя доле?« (пис. перед 3. лютого 1852 р.). Она уложена також в тім часї, коли поет не міг діждати ся присилки ордеру. Може бути, що і в нїй тужить поет за декорациєю, бажаною ним так дуже горячо. Поет шукає долї, та не в силї єї вблагати, щоби навістила єго. Він не знає, чи она »з купцями за крам лїчить бариші, чи в будинках із панами їсть ласощі і книші, чи на небі із віконця сучить дулї харпакам, чи при місяцї, без сонця чеше кучері зіркам, чи у полї, у долинї, диким маком она цвите, чи у лузї, на калинї — зозулею кує«. Гулак кінчить свою тугу за долею:

Ой, оглянь ся хоч разочок,
Моя доле на мене!
Я сплету тобі віночок
Пригорну ся до тебе.[1])

З поезий, виданих Комаром, не обговорили ми ще дотепного вершика: »Цокотусї«, де поет сьміє ся з жіночого язика, який порівнує з веретеном[2]); не згадували ми також про байку: »Муха«, в якій поет нарікає, що она »чуже їсть та попиває, а в дяку ще тобі тебе-ж гадючая кусає«.[3]) На сїм місци відмічуємо гарний лїричний вершик Гулака: »Матері-удові« — на смерть Н. Купчинова (1855 р.), в якім поет вго-

---

[1]) Тамже стр. 481.
[2]) Зоря з р. 1896. стр. 386.
[3]) Тамже. стр. 428.

ворює бідну матїр-удову, щоби не виглядала крізь віконце на поле і дармо не кликала покійного мужа, бо він вибравсь в далеку дорогу а їй бідній велїв молитись, бо він пішов в той гожий край, де місяць і сонце, а звідтам, з Божих сьвітлиць глядить він на сьвіт. [1])

До дуже удачних поезий почислимо, свобідні, гарною і звучною мовою писані в р. 1857. переклади псальм 123. 133. і 138. (в »Зорі« числа псальм подані хибно). Послїдну псальму вислав був Артемовский Амвр. Метлиньскому, в день єго іменин, з такою припискою:

От пельку хиба сим тобі чи не запхаю!
Здоров був! з празником тебе поздоровляю![2])

З сеї приписки бачимо, що українські письменники домагались від Гулака вершів і заохочували єго до писаня.

Останним вершом, про який ще будемо говорити, є сатира Артемовского п. з. »Хороший чоловяга«. Она починає ся і кінчить ся рефреном:

Я людям лиха не бажаю:
По правдї треба в сьвітї жить.
Про їх я думку добру маю, —
Аби свого не загубить.

»Хороший чоловяга« розказує, що кум назвав єго брехуном, за се подав він кума в суд, витягнув з него послїдний шаг... Мимо всего того він чванить ся: »живу по правдї я на

[1]) Тамже. стр. 386.
[2]) Тамже. стр. 426 і 452-3.

сьвіту;« при картах не любить »хороший чоловяга« віддавати виграних гроший, бо він на те вчив ся, »щоб свого не загубить;« »хорошому чоловязї« подобала ся Стецькова жінка. Довго добивав ся він до неї, а вкінци звів єї з ума. Жили они так з півроку, аж раз застав їх Стецько разом. »Хороший чоловяга« хотїв утїкати, та Стецько єму дорогу зайшов; тогдї почастував він Стецька кулаком і Стецько зістав калїкою... та се не вадить »хорошому чоловязї«, що по »правдї жиє в сьвітї« і дбає про се, щоби »свого не загубить«.[1])

На мотто сеї поезиї взяв Гулак перші верші з сатири Некрасова: »Нравственный чоловѣкъ:«

Живя согласно съ строгою моралью,
Я никому не сдѣлалъ въ жизни зла...

Ми заглянули нарочно до сатири Некрасова і пересьвідчили ся, що »Хороший чоловяга« Артемовского не-є твором ориґінальним, лише свобідним наслїдованєм твору росийского поета.

Хоть обі поезиї дуже подібні до себе своїм змістом, то все таки не в порівнаню більшу вартість признаємо сатирі Некрасова. Схоплена незвичайно вірно з росийского житя, она досаднїйше малює нам стать »нравственнаг-о чоловѣк-а«, чим наслїдоване Артемовского. »Нравственный человѣкъ« Некрасова слїдить за жін-

---

[1]) Тамже. стр. 374.

кою, що йде на стрічу з любовником, не сам, а з полїциєю. Любовник визиває єго на дуель — він не приймає. Жінка з сорому і печали злягає в постїль та умирає... »Нравственный человѣкъ« все таки потїшає ся вершами:

Живя согласно съ строгою моралью,
Я никому не сдѣлалъ въ жизни зла...

Дальше оповідає »нравственный человѣкъ«:

Пріятель въ срокъ мнѣ долга не представилъ.
Я, намекнувъ по дружески ему,
Закону розсудить насъ предоставилъ:
Законъ приговорилъ его въ тюрьму.
Въ ней умеръ онъ, не заплативъ алтына,
Но я не злюсь, хоть злиться естъ причина!
Я долгъ ему простилъ того-жъ числа,
Почтивъ его слезами и печалью...
Живя согласно зъ строгою моралью,
Я никому не сдѣлалъ въ жизни зла...

Признати мусимо, що ся сцена, так під оглядом іронії, що пробиває ся з кождого майже верша, як реального з'ображеня житя стоїть не в порівнаню висше від подібного образка з наслїдованя Гулака. Ще висше поставимо сатиру Некрасова, коли возьмемо під розвагу трету зворотку »Нравственнаг-о человѣк-а«. В нїй бачимо щиру прихильність для кріпаків, для їх бажаня просьвіти, пошановане для почутя людского достоїньства у кріпаків. Ся зворотка оминена в наслїдованю Гулака. Она звучить:

Крестьянина я отдалъ въ повара:
Онъ удался: хорошій поваръ — счастье!
Но часто отлучался со двора
И званю неприличное пристрастье
Имѣлъ: любилъ читать и разсуждать.
Я, утомясь грозить и распекать,

Отечески посѣкъ его, каналью;
Онъ взялъ, да утопился: дурь нашла!
Живя согласно съ строгою моралью,
Я никому не сдѣлалъ въ жизни зла...[1])

Коли приглянемо ся цїлости поезий Артемовского, то прийдемо до пересьвідченя, що поет під оглядом гадок був дуже мало ориґінальний, за те самостійний він в їх переведеню. Навіть найлїпша єго казка »Пан та собака« була відгомоном гадок, висказаних в казках Красїцкого: »Pan i pies« та »Pan nie wart sługi«, задля чого проф. Петров радби в нїй бачити лише свобідний переклад, чи перерібку польского ориґіналу.[2]) Погляд проф. Петрова обмежимо за пок. Огоновским, що пише: »Хоть предмет казки Артемовского є той сам, що в казках Красїцкого, то все таки твір українського поета вважаємо самостійним, бо гадку, кинену польским поетом, розвинув він артистично з поглядом на недолю і окрему вдачу українського люду«[3]). Вплив польского письменьства видний ще в иньших творах Артемовского, а іменно в перерібках казок Красїцкого і в чудовім наслїдованю Міцкевича: »Твердовский«. Хоть поет завдячує частину своєї слави польскій лїтературі, то самих Поляків він не то, що не любив, але ненавидїв. Причини сеї ненависти до Поля-

---

[1]) Польвое собраніе стихотнореній Н. А. Некрасова. Том I. СПБ, 1890. стр. 16.

[2]) Петровъ: »Очерки исторіи украинск. лит«. стр. 61—3.

[3]) Огоновский: »Ист. лит. рус.« ч. II. (1.) стр, 220.

ків і апотеози могучости царя ми вияснили висше. Обі сї черти в поезиї Артемовского були по части випливом росийских письменників, Пушкіна і Жуковского, що перед ним ударили в політичну струну. З иньших росийских письменників вплинули на твори Гулака, Лермонтов і Некрасов. На »Думу« Лермонтова уложив Артемовский пародию, з чим ми не в силї погодитись, а й »Хороший чоловяга« стоїть значно низше, чим »Нравственный человѣкъ« Некрасова.

Слабий відгомін знакомства Артемовского з нїмецкою лїтературою находимо в єго гарнім наслїдованю: »Рибалка«.

Значна часть поезий Артемовского повстала під впливом Горация. Печатаючи в »Вѣстник-у Европ-и« (р. 1827. том VI.) свої посланя до Пархома, писав Артемовский: »Кто съ чувством безпристрастія вникнетъ въ духъ нѣкоторыхъ одъ Горація, равно какъ и въ настоящую, такъ сознается, что его философія немногимъ чѣмъ различествуетъ съ философіею нашихъ малороссійскихъ Пархомовъ: фалернское (вино) и горилка — вотъ вся разница!«[1])

Фільозофічні погляди Горация про марність сего сьвіта і уживанє розкоший житя найшли відзвук в поезиях Артемовского. Поет приноровив сї мотиви до українського, реаль-

---

[1]) Каллашъ: »Къ ист. малор. лит. 20. и 30. г. »Кіевск. Старина« з р. 1900. томъ 71. стр. 262.

ного житя і украсив їх природним гумором оминаючи при тім деякі промахи латинвткого первовзору, пісень Горация, (Посланя до Пархома, Розкаянє Охріма, »Ой час нам Грицьку пошанувать ся!«). Так само приноровив він деякі політичні події з часів Горация до часу, в якім сам жив. (До Терешка). Навіть одна чудова пісня Гулака »До Любки« писана під впливом Горация.

З українських письменників зближає ся Артемовский до Котляревского — гумором, що правда, далеким від карикатури і горячою любовю до закріпощених мас.[1]) З харківскими письменниками лучать єго політичні мотиви [2]) у всїх однакові, а з Основяненком мотив про марність сьвіта і релїґійність, яка виявилась в єго, глубоко ним відчутих перекладах псальмів. [3])

До вартнїйших, самостійних творів Артемовского, напечатаних вперве Комаром, або »Кієвско-ю Старино-ю«, почислимо: »Матеріудові«, »Цокотусї«, »Пан«, »Козацька мати« і »Де ти бродиш моя доле?« Иньші єго твори, в більшій части імпровізациї, або слабі, або й без всякої лїтературної вартости. Впадає в очі, що в поезиях, виданих Комаром і »Кієв. Стариною« поет повтаряє лише давні мотиви.

---

[1]) Порівнай: студию Кулїша про Артемовского в »Основі« (1861. р.) стр. 81. і дальше.

[2]) Міг би хто сказати, що царофілами стали українські письменники вже під впливом Котляревского »Енеїди« (Онишкевич: Op. cit. пісня IV. стр. 40.), та сей погляд не дасть ся оправдати.

[3]) Артемовский любить також на мотто своїх імпровізаций подавати вреченя з сьвятого письма (Кієв с. Стар. том 56. стр. 481-2, 488-9).

VIII.

Хронольоґію творів Артемовского укладаємо на основі вісток, поданих Петровом (Op. cit. стр. 58-9), Кониським (Сьвіт з р. 1882.), Комаром (Зоря з р. 1896) і »Кіевск-ою Старин-ою« з р. 1897. том 56.

Рік 1817. (17. вересня): „Справжня добрість“.

Рік 1818. (2. грудня): »Пан та собака«; »Суплїка« до Грицька Основяненка.

Рік 1819. (25. вересня — Харків): „Солопій та Хивря«; (26. вер.): »Писулька до Йовґрапа“, (редактора »Украинск-аго Вѣстник-а); (1. падолиста): »Тюхтїй та Чванько«; (2. падолиста): »Дещо про Гараська«.

Рік 1820. (1. грудня): »Лїкар і здоровлє«, »Цїкавий і мовчун«, »Дурень і розумний“.

Рік 1827. (27. жовтня): »Рибалка«[1]); (29. жовтня): »Батько та син«; (1. падолиста): „Дві пташки в клїтцї«; (4. падолиста): »Плїточка«; (4. і 5. падолиста): »До Пархома« два посланя. В тім-же роцї напечатано: »Твердовский«, (пис. правдоподібно в 1825 р.)

Рік 1828. (26. лютого): »Розкаянє Охріма«. Під сим вершом розумію я поезию, яку без заголовка напечатав Кониський

---

[1]) Порівнай: Каллашъ: Op. cit. Кіевс. Стар. том 71. стр. 262.

з перечеркненою датою: 1820. р., а опісля доданою: 1848. р. З точного означеня дати у Петрова можемо догадуватись, що она була вже раньше печатана. Річ ясна, що дати Кониського непевні.

Рік 1832. (20. лютого 1832): »Ой час нам Грицьку, пошанувать ся«; (25. лютого): »До Терешка« (Кониський). Петров подає єї дату на р. 1831.

Рік 1833. (3. марта. Петербург): »Петро мужик непокорний«.

Рік 1842. (Полтава, 22. мая): »А докиж нам у Полтаві« і »Голив ся я на тиждень раз«.

Після р. 1847. »Хороший чоловяга«.

Рік 1848. (Полтава, 24. червня): »Сидить Петро у Полтаві«.

Рік 1851. (Капітоновка, 9. червня): »Надудливсь чаю«; (Капітолик, 12. червня): »Бу ли-ж ми й в Сьвятогорскім«; (Полтава, 20. червня): »Ой, щоб Вас! Ей, Андрію!"; (Полтава, 21. червня): »Як тілько задзвонять чотири годинки!"; Полтава, 23. червня): »Послухав жінку" і „Ой мені тяжко«; (26. червня): Полтава »Ой покинув Петро хатку«; (Полтава 29. червня): »Андрію, Андрію!«; (Полтава, 30. червня): »А щож оце Андрію!«; (Полтава, 2. липня): »Ой, деж вона залетїла?« В тім-

же роцї писаний двоверш: »Пішла слава про Станїслава«.

Рік 1852. (Харків, 23. січна): »Сьвітить місяць у віконце«; (Харків, перед 3. лютого): »Де ти бродеш моя доле?» (Харків, 3. лютого): »Тай гарна-ж та галка біла«; (март): »Ну вже таки«.

Рік 1853. (після 18. падолиста): Панеґірик в честь Андронїкова і Нахімова; (12. грудня): Панеґірик Бебутови; (16. грудня — Харків): »Рада султанови«; (20. грудня): »До хімерних Пранцїв«.

Рік 1854. »Послїдний еґзамен«.

Рік 1855. »Матері-удові«.

Рік 1856. (16. марта): »До любки«; (24. марта — Харків): »Упадок віка.

Рік 1857. (Харків 18. і 28. падолиста та 7. грудня): Переклади псальмів 123. 139. і 133.

Рік 1866. або й раньше: (Перед смертию): »Козацка мати«.

Поезиї з незвісного часу: »Текла річка невеличка, „Цокотусї“, »Пан« і »Муха«.

Львів, 1900. р.

---

*

ЗМІСТ.

стр.

1) **Козацтво і гайдамаччина в »Енеїді« Котляревского** 5

2) **Характеристика поезий Петра Гулака Артемовского.**

Загальні замітки про виданя нових поезий Гулака під редакциєю Комара і »Кіевскої Старини« 35

I. Протест Артемовского против кріпацтва 40

II. Мотиви пре марність сьвіта. Вплив Горация. Споріднене з Основяненком 44

III. Зазиви до чарки в Горация і Артемовского. »Упадок віка« Гулака і »Дума« Лермонтова 51

IV. Мотиви з родинного житя. »До Любки« і Горация »Ad Chloen«. Иньші поезиї 62

V. Політичні мотиви. Урядовий патріотизм, виступи против Наполеопа і Поляків у Артемовского, Основяненка, Метлиньского, Корнуна, а в части Маркевича і Бодяньского. Перша причина урядового патріотизму українських письменників — надія на реституцяю козацких полків 67

стр.

VI. Виступи Жуковского і Пушкіна против Наполеона. Лїберальні поезиї Пушкіна. Становище Пушкіна і Жуковского в виду польского повстаня з 1831 р. Їх вплив на українських письменників і Артемовского. Офіцияльне признане самостійности української мови в Росиї — третою причиною урядового патріотизму. Перша і друга фаза урядового патріотизму Артемовского. Личні причини. Враженя з нагоди одержаня ордеру. Відносини Гулака до Льонґінова. Похоронна пісня для України 91

VII. Останні поезиї Артемовского. Імпровізациї, дрібні стихотвори, переклади псальмів, »Хороший чоловяга« Гулака і »Нравственный человѣкъ« Некрасова. Загальна характеристика поезий Артемовского 121

VIII. Хронольоґічний спис українських творів Артемовского 129

*PB-39010-SB
5-16
CC
E/T

В печати появились доси такі праці д-ра Кирила Студиньского:

Лїрники... етноґрафічна студия... . . —·20 кр.
Пересторога, студия істор. лїтературна 1·— »
Причинки до історії унії . . . —·25 »
Адельфотес, лїтер. язикова студия . —·25 »
Панеґірик Євфонія веселобрмячая . —·10 »
Три панеґірики XVII. в. . . . —·20 »
Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza . . . . . —·60 »
»Перебендя« Шевченка і »Бандуристъ« Маркевича (не продає ся).
Коли вперве проявив ся вплив »Кобзаря« (1840) на руске письменьство в Галичинї? (не продає ся).
Charakterystyka i geneza poezyj Ambr. Metlińskiego . . . . . —·80 »а
Характеристика і ґенеза полємічної брошури Потїя п. з. »Унїя« (1595 р.) Вийде другий наклад.
»Хустина« Т. Шевченка. Причинок до ґенези (не продає ся).
Z za kulisów schizmatyckiej propagandy . —·50 »
Хто був автором »Антиррізіс-а?« . —·10 »
Лїтературні замітки . . . . . —·50 »

В протягу 1901. р. вийдуть з друку дві нові книжки лїтературних заміток над письменьством XIX. віку і перша часть студиї про полємічні твори Мел. Смотрицкого.

Заходом д-ра Студиньского вийшли:

Думки і пісні Амбр. Метлиньского, з вступними замітками про їх ґенезу —·30 »

Поеми Мих. Макаровского, з вступними замітками про їх ґенезу . . —·50 »

Богдан Лепкий: »Стрічки«, поезиї . 1·— »

» » »Оповіданя« . . 1·— »

Твори, означені ціною, набувати можна в Ставропигійскій книгарні у Львові, ул. Руска ч. 3.

Stanford University Libraries
3 6105 124 441 432

PG
3905
S8

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.